I. INTRODUCERE

PERIODIZAREA ISTORIEI ŞI CIVILIZAȚIEI BIZANTINE

Totalitatea aspectelor legate de istoria, evoluția, caracteristicile culturii şi civilizației părții de est a Imperiului roman este studiată de **Bizantinologie**. O componentă importantă a ei o constituie istoria şi spiritualitatea Bizanțului. Deşi ne vom referi şi numai la perioada de existență a Imperiului bizantin, sfera de cuprindere a civilizației bizantine depăşeşte cu mult cadrul strict temporal dar şi spațial al acestei perioade. Supraviețuirea civilizației bizantine chiar propriei sale istorii, dovedeşte vitalitatea spirituală, inepuizabilitatea resurselor de regenerare, a concepției pe care s-a bazat-credința creştină ortodoxă – din a cărei sevă s-a adăpat. Studierea istoriei şi culturii bizantine are, deci, o deosebită importanță în realizarea unei imagini cât mai veridice asupra sensului dezvoltării întregului sud-est european, a țărilor de pe malurile Mediteranei şi a Mării Negre.

Nu se poate pătrunde în esența fenomenului de cultură şi civilizație, nu se poate înțelege acea **forma mentis** care caracterizează până în zilele noastre marea comunitate a popoarelor din această zonă, fără a cunoaşte istoria, cultura şi civilizația bizantină.

Este o realitate de necontestat că civilizația medievală europeană s-a născut în sud-estul continentului şi în Orientul Apropiat într-un moment în care cărțile sale apusene şi centrale erau bântuite de popoarele barbare şi când viața urbană, creatoare şi purtătoare de cultură, s-a dezorganizat. Slăbirea resurselor materiale şi spirituale ale lumii europene păgâne, răspândirea rapidă a creştinismului, a însemnat grăbirea procesului de descompunere a Imperiului roman. **Fustel de Coulanges** consideră apariția creştinismului ca semn al sfârşitului antichității. Spre deosebire de antichitatea europeană care era preponderent romană, unde fiecare oraş, fiecare cetate, fiecare casă îşi avea divinitatea ei, creştinismul a adus o singură divinitate,

unind oameni, schimbându-le, îmblânzindu-le mentalitatea, pregătind realizarea Europei în sensul comuniunii popoarelor ce o locuiau.

Este deosebit de important să nu uităm că Naşterea, Viaţa, Moartea şi Învierea Mântuitorului Iisus Hristos, întreaga Sa lucrare pământească, sunt legate nemijlocit de răsăritul Imperiului roman, că Sfinţii Părinţi ai Bisericii au activat în Răsărit. Cultura şi civilizaţia elenistică au premers în realizarea unei răspândiri a culturii şi civilizaţiei greceşti, legând marea varietate a lumii orientale, pregătind-o şi apropiind-o de civilizaţia creştină.

Vreme de mai bine de o mie de ani, în timp ce apusul Europei cunoştea o evoluţie mai lentă, constituindu-se aici foarte încet o cultură şi o civilizaţie distinctă, Imperiul bizantin a fost caracterizat printr-o monarhie absolută şi o administraţie puternic centralizată, având la bază cultura greacă şi dreptul roman, pătrunse de elementele civilizaţiei orientale. Această originală chintesenţă se va răspândi apoi pe o largă arie în Europa sud-estică şi chiar centrală, dând un anume specific culturii popoarelor din această zonă. În fapt, Bizanţul a fost singurul stat civilizat din Europa Evului Mediu timpuriu iar vitalitatea orientală dublată de credinţa creştină au asigurat Ortodoxiei un rol hotărâtor în evoluţia istorică a bătrânului continent.

BIZANŢ, BIZANTIN, BIZANTINI sunt noţiuni de origine modernă, datând din secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Ar fi o greşeală să se creadă că locuitorii Imperiului de Răsărit se considerau un popor nou apărut în istorie. Dimpotrivă, ei se considerau pe mai departe supuşi ai Imperiului roman, ai unui imperiu care îşi continua existenţa chiar dacă barbarii au rupt partea sa de Apus.

Locuitorii îşi spuneau **romani**, tot aşa cum guvernul se autointitula „împărat al romanilor”. Propria ţară şi-au numit-o întotdeauna **Romania** sau, oficial, **Basileia ton Romaion**, adică „împărăţia romanilor” iar locuitorii, deşi majoritatea vorbeau limba greacă, erau numiţi **romaioi**, adică romani şi niciodată **ellenes**, adică eleni. Multă vreme „elen” era sinonim cu păgân şi termenul se referea la adepţii filozofiei antice sau ai diferitelor doctrine mistice ale elenismului.

Până şi apusenii care au venit în contact cu Imperiul îl numeau **Romania** iar turcii şi arabii, **Rum**, adică „ţara Romei”. De aici şi forma **Râm** la cronicarii noştri din veacul al XVII-lea.

Numele de **bizantini** nu-l purtau decât locuitorii oraşului Constantinopol, dovadă a puternicei tradiţii şi ataşamentului faţă de trecut a locuitorilor urbei. Primul împărat a cărui limbă maternă a fost greaca a domnit abia la sfârşitul veacului al VI-lea, Mauriciu (582-602). Până la reformele fundamentale introduse de Heraclius I (610-641), toate instituţiile politice şi militare au rămas preponderent romane.

ÎNCEPUTURILE ŞI SFÂRŞITUL IMPERIULUI BIZANTIN sunt chestiuni asupra cărora părerile bizantinologilor sunt împărţite. Istoria sa este încadrată cronologic de către unii istorici între 8 noiembrie 324, momentul în care **Constantin cel Mare** începe construirea „noii Rome” şi 29 mai 1453 când, sub loviturile otomanilor, această capitală cade, îngropând sub dărâmăturile sale ceea ce mai rămăsese din odinioară înfloritorul Imperiu. Alţii fixează începuturile istoriei Imperiului în 395, an în care, murind împăratul **Teodosie cel Mare**, se realizează împărţirea statului între cei doi fii ai săi: **Arcadius** (partea de Răsărit) şi **Honorius** (partea de Apus). Această despărţire are însă o mai mică importanţă decât hotărârea lui Constantin de a întemeia oraşul care îi va purta numele şi care va fi capitala viitorului Imperiu. În fapt, statul roman era divizat deja de pe timpul lui **Diocleţian** (284-305).

Chiar şi în ceea ce priveşte sfârşitul Imperiului, trebuie făcute câteva precizări. Despotatul Moreei cu capitala la Mistra a rezistat ofensivei otomane până în 1460, după cum, un mic stat bizantin a continuat să existe în jurul portului Trapezunt până în anul următor, 1461. Desigur, ele nu mai reprezentau atunci ideea de Imperiu bizantin dar fuseseră ultimele bastioane ale civilizaţiei greceşti.

PERIOADELE MARI ALE ISTORIEI BIZANTINE. În evoluţia sa istorică, Bizanţul cunoaşte trei perioade mari. Prima, care ar putea fi numită perioada Imperiului romano-bizantin, este cuprinsă între anii 330 şi 610. Trăsăturile esenţiale ale acestei perioade se caracterizează prin faptul că civilizaţia şi cultura erau mai ales latine. Mai precis, este perioada diglosiei greco-latine: latina era limba statului, a

civilizației, în timp ce greaca era limba culturii. O considerăm ca pe o perioadă de tranziție, istoria ei rămânând încă istoria părții Răsăritene (**pars Orientalis**) a Imperiului roman, legată încă strâns de întregul din care s-a desprins. Prima fază a acestei perioade se caracterizează prin definitivarea împărțirii (**partitio Imperii Romani**) şi se încheie prin 395, când moartea lui **Teodosie cel Mare** aduce la tronul părții apusene pe **Honorius** şi la cel al părții de răsărit pe **Arcadius**. În a doua fază a acestei perioade încep invaziile popoarelor barbare Imperiul fiind bulversat şi de luptele hristologice. A treia fază a acestei perioade se întinde pe întreaga durată a secolului al VI-lea fiind dominată de personalitatea covârşitoare a împăratului **Iustinian** a cărui politică este îndreptată în direcția refacerii Imperiului roman în jurul Mării Mediterane. Domnia lui reprezintă apogeul Imperiului creştin (economic, politic şi militar).

A doua mare perioadă a istoriei bizantine, cuprinsă între 610 şi 1081, reprezintă epoca clasică a acestei civilizații care dobândeşte un caracter pe deplin grecesc, cu importante influențe orientale. Se pun bazele dezvoltării feudale a Imperiului prin stimularea micii proprietăți a unei țărănimi libere. Pierderea Occidentului îndreaptă spre Asia Mică centrul de greutate al Bizantului. După o perioadă de circa un secol (610-717) care poate fi caracterizată ca dominată de o acerbă luptă pentru supraviețuire, între 726 şi 843, iconoclasmul va decima rezistența internă şi externă a Imperiului, pentru ca, prin venirea la tron a dinastiei macedonene, statul bizantin să atingă perioada sa de apogeu. Pe lângă o expansiune în Balcani, este recucerită Siria, Armenia şi Mesopotania. În faza următoare (1025-1081), Imperiul trece printr-o gravă criză. Se înregistrează lupte pentru domnie între împărați slabi. În numai 24 de ani (1057-1081), şapte revolte militare aduc pe tron cinci împărați. Bizanțul încetează să mai fie o putere mondială. Creația culturală înregistrează momente importante şi personalități de renume: poetul **Georgios Pisides** (secolul al VII-lea), patriarhul **Fotie** (820-891), cel mai mare învățat al veacului său. În secolul al XIII-lea au trăit marii teologi **Maxim Mărturisitorul** şi **Sf. Ioan Damaschin**. Se înregistrează o adevărată renaştere artistică în arhitectură, mozaic şi pictura bizantină. Se reorganizează

Universitatea din Constantinopol în frunte cu marele învăţat **Mihail Psellos** (1018-1078).

Ultima perioadă, cea cuprinsă între anii 1081 şi 1453, înregistrează un declin progresiv şi general. Începând cu dinastia Comnenilor, inaugurată de **Alexios I** (1081-1118), structurile centralizate ale statului sunt mereu subminate de marea aristocraţie feudală. Concesiile comerciale acordate veneţienilor şi genovezilor diminuează resursele financiare şi aşa slăbite ale statului. Începe seria cruciadelor occidentale care vizau părţi din Imperiu. În 1204 are loc prima cădere a Constantinopolului, jefuit cumplit de latinii Cruciadei a IV-a. Iau fiinţă în jurul Imperiului latin state mici, întemeiate de greci pe propriul teritoriu, pentru a contracara noul stat artificial creat creat: Niceea, Tesalonic, Trapezunt, Epir. În 1261, împăratul de la Niceea, **Mihail VIII Paleologul**, recucereşte Constantinopolul, fondând dinastia care va domni până la 1453. Otomanii cuceresc Asia Mică, trec în Peninsula Balcanică, distrug ţaratele bulgar şi sârb (1389) şi înfrâng ultimele cruciade, pe cea de la Nicopole (1396) şi Varna (1444). În sfârşit, la 29 mai 1453, după şapte săptămâni de asediu, Mahomed al II-lea cucereşte Constantinopolul. Ultima perioadă de evoluţie a statului bizantin marchează, în mod paradoxal o înflorire a culturii. Ea dovedeşte că boala Imperiului nu era una spirituală, ci preponderent economică şi politică. Rafinata curte a Paleologilor, faima Universităţii constantinopolitane, atrăgeau în continuare erudiţi şi studenţi din întreaga lume iar arta bizantină dovedeşte cu un rafinament şi un mod de exprimare mai diversificat.

Capitolul II
ISTORICUL CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIE

Începuturile cercetărilor de istorie şi civilizaţie bizantină pot fi puse în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, atunci când, de fapt, se impunea în lumea ştiinţifică

occidentală noțiunea de **Bizanț** pentru ceea ce a fost Imperiul roman de Răsărit. În acest sens contribuția câtorva şcoli naționale de Bizantinologie a fost esențială.

Prima care s-a afirmat a fost ŞCOALA FRANCEZĂ. Începuturile ei se leagă de personalitatea savantului **Charles du Fresne Du Cange** (**Ducange**), care a trăit între 1610 şi 1688, considerat părintele Bizantinologiei moderne şi, aşa cum îl caracteriza G. Ostrogorski, "*inteligența cea mai vastă şi cea mai bogată din câte s-au exercitat vreodată în domeniul bizantin*". A întocmit numeroase ediții ale operelor unor istorici bizantini care sunt folosite şi azi. El editează celebrul **Corpus Byzantinae Historiae** în 34 de volume, care a rămas cunoscut şi sub numele de **Bizantina de la Luvru**. Toată colecția a fost inițiată de Philippe Labbé, în 1648, şi editată cu contribuția unor savanți de renume. O parte din exemplarele acestei lecții au fost cumpărate de Constantin Brâncoveanu pentru biblioteca sa de la mănăstirea Hurez şi au fost folosite de stolnicul Constantin Cantacuzino şi de Radu Popescu în redactarea cronicilor lor.

Bizantina de la Luvru a fost reeditată între 1729-1733, la Veneția, în 23 de volume.

Du Cange a scris şi lucrarea *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les Empereurs français (Paris,* 1657) . Să amintim că *Du Cange* a avut un precursor care a trăit în veacul al XVI-le, **Pierre Gylle** (Petrus Gyllius). Acesta a elaborat o topografie a Constantinopolului *De Topographin Constantinopoleos libri guattor (Lyon, 1661*) care a fost reeditată apoi, în veacul al XVIII-lea de **Anselm Banduri** în lucrarea *Imperium orientale sive Antiquitatis Constantinopolitanae* (Paris, 1711).

În veacul al XVII-lea, în care a activat Du Cange, un alt erudit, **Pierre Cousin**, a publicat o traducere prescurtată din principalii istorici bizantini (Procopius, Agathias, Menandros, Theofilact Simocata, Leon Grămăticul, Nichifor Briennios, Ana Comnena etc,) sub titlul *Histoire de Constantinople depuis le règne de Justin jusqu'à la fin de l'Empire*, tradusă după originalele greceşti (1672-1674), în opt volume.

În Franța apare în secolul al XVIII-lea, generalizându-se apoi pe la mijlocul veacului următor, pentru Imperiul roman de Răsărit şi noțiunea de Bas-Empire, adică Imperiul roman "târziu", în sensul de corupt, degenerat. La adoptarea termenului a contribuit în mare măsură lucrarea *Histoire du Bas-Empire en commençant de Constantin le Grand par Monsieur Le Beau* (Paris, 1757-1786, în 30 de volume). Este important să

precizăm că această ediție a intrat şi în posesia cărturarului episcop Chesarie al Râmnicului care o foloseşte în prefețele sale la *Mineie* (1780).

Acelaşi termen, Bas-Empire, este folosit şi de către **Comte Louis Philippe de Ségur,** *Histoire du Bas-Empire*, édition nouvelle, (2 vol., Paris, 1853).

În literatura de specialitate se apreciază ca un început al redeşteptării interesului pentru Bizantinologie momentul când **Alfred Rambaud** şi-a publicat la Paris, în cea mai fericită concepție a pozitivismului, cele două teme susținute la Sorbona: *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphvrogénète* şi *De byzantino Hippodromo* (1870).

Şcoala franceză de Bizantinologie a dat mulți reprezentanți de seamă la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începuturile celui de al XX-lea. Dintre toți se detaşează **Charles Diehl** a cărui *Histoire de l'empire byzantin* reprezintă una din cele mai cunoscute sinteze, din care, până în prezent, au apărut 54 de ediții. Sub îngrijirea lui **C . Diehl**, în seria "Histoire générale" a lui G.Glotz, au fost publicate lucrările: *Le monde oriental de 395 à 1081*, apărută la Paris, în 1944 (în colaborare cu G.Marçais, specialist în problemele istoriei arabe) şi *l'Europe orientale de 1081 à 1453* (împreună cu **L. Oeconomos** şi **R.Guilland**).

Prin prodigioasa activitate de peste o jumătate de veac în domeniul bizantinologiei, **Ch. Diehl** a adus o contribuție de excepție în realizarea unor monografii pe probleme în acest domeniu. Între acestea amintim: *L'art byzantin dans l'Italie méridionale* (1894), *L'Afrique byzantine* (1896*), Justinien et la civilization byzantine au VI^{e} siècle* (1901), *Études byzantines*, 2 vol. (1906*), Byzance: grandeur et décadence* (1919), *La peinture byzantine* (1933), *Les grands problèmes de l'histoire byzantine* (1943).

Un alt reprezentant de seamă al şcolii franceze de bizantinologie a fost **Louis Bréhier**. Opera lui **Ch. Diehl** în tandem cu cea a lui **L. Bréhier**, reprezintă tot ce a dat mai bun şcoala franceză în acest domeniu. Mergând în paralel, opera lor se completează, restituind aspectele cele mai felurite ale vieții şi civilizației bizantine.

În câteva din lucrările lui L. Bréhier: *Le schisme oriental du XI^{e} siècle* (1899), *La querelle des images* (1904), *L'origine de titres teriaux à Byzance* (1906), *L'Église et l'Orient, Les Croisades* (1907, ediția a cincea în 1928), *L'art chrétien et son*

développement iconographique (1918, ediția a doua în 1928), *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Byzance* (1926) şi altele.

Despre perioada ce a premers în istoria Imperiului impactul cu arabii, a scris **P.Goubert**, *Byzance avant l'Islam*,(2 vol., Paris, 1954 - 1955). În primul rând este cuprinsă epoca raportului cu Orientul din timpul succesorilor lui Iustinian I şi ai împăratului Mauriciu. În al doilea, Bizanțul şi lumea occidentală sub succesorii lui Iustinian I, cu specială privire la raporturile Bizanțului cu francii. **V.Grumel** s-a ocupat într-un tratat de studii bizantine cu cronologia istoriei (*Traité d'études byzantines*, t. I *Chronologie*, Paris, 1958).

În domeniul sintezelor de istorie bizantină, trebuie amintite lucrări de referință. Este vorba de cea a lui **Paul Lemerle**, *L'Empire de Byzance* (Paris, 1943) – apărută în 1999 şi în limba română - şi sintezele lui **Louis Bréhier**, grupate în trei volume, sub numele generic de *Le monde byzantin*. Primul volum cuprinde istoria Imperiului, cel de-al doilea instituțiile iar cel de-al treilea civilizația bizantină (ultimul dintre ele a apărut şi în traducere românească, 1994).

O valoroasă contribuție la îmbogățirea literaturii istorice cu referire la Bizanț a adus-o ŞCOALA GERMANĂ. Academia regală prusacă de ştiințe din Berlin, la inițiativa lui **Barthold Georg Niebuhr** (1776 - 1831), publică *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* şi *Bizantina de la Bonn*, între 1828 – 1878, respectiv 1897. Aceasta din urmă reprezintă în mare parte o reeditare a *Bizantinei de la Luvru*. Sunt cuprinşi aici un mare număr de istorici bizantini, cu textul original, însoțit de traducerea în limba latină. Între întemeietorii Bizantinologiei moderne este considerat profesorul **Karl Krumbacher**, de la München, care a publicat în anul 1891 lucrarea *Geschichte der byzantinischen Litteratur. Von Justinian bis zum Ende des ostromisches Reiches (527 - 1453)*, reeditată în anul 1897. sub conducerea lui K. Krumbacher, a apărut în 1892 prima revistă de specialitate, cunoscută sub numele de *Byzantinische Zeitschrift* . Prima catedră de bizantinologie a fost înființată la München, în 1892, fiind încredințată aceluiaşi profesor K. Krumbacher.

Prima istorie a Imperiului bizantin în sensul modern al cuvântului aparține istoricului iluminist **Edward Gibbon**, cu a sa *The History of the Decline and Fall of the*

Roman Empire. Ea a fost redactată în 6 volume şi în mai multe ediţii succesive. A apărut într-o ediţie prescurtată în limba româna (3 volume) în anul 1976. Lucrarea lui E. Gibbon a fost însă una care a contribuit în mare măsură la denigrarea Imperiului bizantin. Copleşit de idei preconcepute cu privire la creştinism, el afirmă: "Am descris triumful religiei şi al barbariei." Greşeala sa fundamentală a fost – aşa cum remarca Demostene Russo – că în istoria de o mie de ani a Bizanţului, E. Gibbon n-a văzut decât decadenţă. La această afirmaţie, D. Russo răspunde cu o întrebare : "În ce fel de decădere se află Imperiul care produce civilizaţia cea mai însemnată din evul Mediu, care creştinează şi civilizează o mare parte a Asiei şi Europei? " (*Studii istorice greco – române*, I, Bucureşti, 1939, p. 5).

ŞCOALA RUSĂ începe să se afirme în 1894, când Academia Imperială Rusă de Ştiinţe încredinţează lui **V. G. Vasilievski** şi lui **V. E. Regel** misiunea de a edita un periodic ce se va numi *Vizantiinskii Vremennik*, fiind a doua revistă de bizantinologie din lume. Seria nouă apare din anul 1947. V. G. Vasilievski (1839 - 1899) a făcut studii temeinice în Germania, unde a avut ca profesori pe Theodor Mommsen şi Gustav Droysen, după care a ajuns profesor de istoria Evului Mediu la Universitatea din Sankt – Petersburg. Între lucrările sale cele mai cunoscute este cea intitulată *Pecenegii şi legăturile lor cu Imperiul bizantin*. **N. P. Kondakov** (1844 - 1925) este considerat întemeietorul arheologiei şi al istoriei artei bizantine. Un alt reprezentant al bizantinologiei ruseşti a fost **Feodor I. Uspensky** (1845 - 1928). Mai întâi profesor la Universitatea din Odessa, el a devenit conducătorul Institutului Rus de Arheologie din Constantinopol. A descoperit numeroase manuscrise bizantine în mănăstirile de la Muntele Athos, Meteora şi din alte părţi, pe care le-a publicat sau uneori numai le-a adus în Rusia. A publicat o *Istorie a Imperiului bizantin* în trei volume (1913 - 1948).

Între cercetătorii istoriei bizantine, din prima jumătate a secolului al XX-lea, trebuie amintiţi **Ch. Loparev**, editor şi cercetător al literaturii bizantine hagiografice şi **V. N. Beneşevici**, specialist în izvoarele bisericeşti şi laice şi traducător în limba rusă a mai multor lucrări de bizantinologie scrise de K. Krumbacher, H. Gelzer şi J. B. Bury. O reuşită sinteză a dat-o **A. A. Vasiliev**, *Histoire de l'Empire byzantin* (2 vol., Paris, 1932). Tot el a publicat o serie de trei tomuri sub titlul generic de *Byzance et les Arabes*: tomul I

La dynastie d'Amorium (820 - 867); tomul al II-lea *La dynastie macédonienne (867 - 959)* şi tomul al III-lea *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071.*

Mai amintim şi sinteza realizată pe principii marxiste a lui **M. V. Levtchenko**, *Byzance des origines à 1453*, qpărută în traducerea lui P. Mabille, la Paris, în 1949.

Reprezentanţii bizantinologiei americane sunt proveniţi, mulţi dintre ei, din Europa şi în special din Rusia, devenită sovietică după 1917. Printre cei mai de seamă îi amintim pe **Francis Dvornik**, **George Downey**, specialist în istoria protobizantină, **R. J. H. Jenkins**, editor al izvoarelor bizantine din secolul al X-lea, **E. Kitzinger** şi **P. A. Underwood**, autori de lucrări privind arta bizantină, **P. Charanis**, cunoscător al raporturilor dintre stat şi biserică în secolul al VI-lea şi al problemelor de demografie bizantină, **John Meyendorff**, teolog, specialist în isihasm şi **Ihor Shevcenco**, istoric literar şi epigrafist. Centrul cel mai important de cercetare îl constituie Institutul "Dumbarton Oaks" din Washington, care editează şi periodicul "Dumbarton Oaks Papers". Bizantinologia este obiect de studiu la numeroase universităţi americane: Harvard, Los Angeles, Chicago, Princeton, etc.

Aşa cum se poate constata, bizantinologia a depăşit prin activitatea cercetătorilor ei sfera naţionalului, publicând acolo unde exista interes deosebit pentru acest domeniu şi unde apăreau reviste de specialitate. Congresul de studii bizantine de la Bucureşti a determinat un avânt al cercetării acestiu domeniu în Europa. După *Byzantinische Zeitschrift* (1892) şi *Vizantiiskii Vremennik* (1894), în perioada 1924 – 1928 apar: *Byzantion* la Bruxelles, *Studi bizantini e neo-elenici* la Roma, *Byzantinoslavica* şi *Seminarium kondakovianum* la Praga şi *Anuarul societăţii de studii bizantine* la Atena. La Viena, începând cu 1951, apare *Jahrbuch der Osterreiches-byzantinisches Geselschaft*. La Paris, începând cu anul 1843, vede lumina tiparului *Revue d'Études byzantines* iar sub îngrijirea Centrului de Cercetări de Istorie şi Civilizaţie Bizantină de la Sorbona, după 1965, se publică *Travaux et Mémoires*. La Belgrad se editează începând cu anul 1952 *Zbornik Radova Bizantinoloskog Instituta*.

În ceea ce priveşte literatura teologică a Bizanţului, actele de cancelarie ale Patriarhiei ecumenice – *Acta Patriarchatus* – sunt cuprinse în primele două volume ale culegerii *Acta et diplomata sua Medii Aevi sacra et profana*, publicate între 1860 – 1890

de **F. Miklosich** şi **A. Müller**. Ele sunt importante pentru români deoarece se publică pentru prima dată corespondenţa oficială dintre Scaunul ecumenic şi cele două Ţări româneşti, în legătură cu crearea ierarhiei bisericeşti în Ţara Românească şi Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sunt cuprinse dovezile scrise ale celor mai vechi legături canonice cu Biserica bizantină. Tot în acest domeniu, al textelor canonice şi juridice mai amintim pe cele editate de J. Leunclavius, *Jus Greco-Romanum* (1596), Assemanni, *Bibliotheca juria orientalis, civilis et canonici* (4 vol., 1719 - 1728), Cotelerius, *Monumenta Ecclesiae Grecae* (3 vol., 1677 - 1686), Heimbach, *Basilicorum* (6 vol., 1850 - 1883), Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum Historia et monumenta* (1861), Zachariae von Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini* (1852) şi *Jus greco-romanorum* (6 vol., 1865 - 1870).

Cea mai utilizată colecţie de izvoare narative privind istoria eclesiastică şi laică a Bizanţului o reprezină cea apărută sub îngrijirea lui **J. P. Migne**, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* (1857 - 1866).

În domeniul numismaticii şi al sigilografiei, preocupările au început de foarte timpuriu. **Du Cange** a publicat *Dissertatio de imperatorum Constantinopolitanorum numismatibus.* **A. Banduri** a publicat şi el ,în 1718, o lucrare în două volume intitulată *Numismata imperatorum romanorum.* Lucrările de bază în aceste domenii apar în veacul al XIX-lea şi se datorează lui **De Saulcy**, *Essai de classification des suites monétaires byzantines* (1836), **Sabatier**, *Description générale des monnaies byzantines* (1862), **G. Schlumberger**, *Sigillographie byzantine* (1884).

Dintre lucrările mai recente, care valorifică texte teologice bizantine, amintim lucrarea lui **Hans Georg Beck**, *Kirche und teologische Litteratur im byzantinischen Reich*, I Band, München, 1959.

Pe măsură ce ne apropiem de anii noştri, bizantinologia se profilează tot mai mult pe studiul interferenţelor cu lumea înconjurătoare Imperiului, pe ceea ce se poate numi, pe bună dreptate, "*The Byzantin Commonwealth*". În 1963, a apărut lucrarea lui **R. J. H. Jenkins**, *Byzantium and Byzantinism*. **Klaus Wesel**, în lucrarea *Die Kultur von Byzanz*, apărută la Frankfurt pe Main, în 1971, lansează formula: "Byzanz war die Mutter der nationalen Kulturen der Bulgaren, Russen, Serben und Rumänen", ceea ce, evident, nu

acoperă complexitatea cuprinsă în noțiunea de cultură națională la aceste popoare în prezent.

În sfârşit, trebuie să menționăm rolul deosebit al Congreselor internaționale de studii bizantine în schimbul de idei şi în fixarea unor obiective ale cercetării ştiințifice. Dintre acestea se detaşează, după ultimul război mondial, congresele: al VI-lea, la Paris (iulie – august 1948), al VII-lea, la Bruxelles (august, 1949), al VIII-lea, la Palermo (aprilie 1951), al IX-lea, la Salonic (aprilie 1953), al X-lea, la Istanbul (septembrie 1955), al XI-lea, la München (septembrie 1958), al XII-lea, la Ohrida (septembrie 1961), al XIII-lea, la Oxford (septembrie 1966) şi al XIV-lea, la Bucureşti (septembrie 1971).

CAPITOLUL III

BIZANTINOLOGIA LA ROMÂNI

Termenul de Bizanț, în sensul său de „*lume bizantină*” apare la noi în 1785, atunci când **Ioniță Tăutu** foloseşte în traducerea romanului popular “*Istoria lui Erotocrit cu Arteusa*”, expresia „*Împărăția Vizantiei*”. În context se face de mai multe ori referire la „*feciorul împăratului de Vizantec*”, precizându-se „*adică de Țarigrad*”. Termenul de Bizanț, în expresie slavonă, Vizantea, pentru Imperiul roman de Răsărit, nu era străin nici în veacul al VI-lea în Țările Române. Astfel, la sfârşitul acestui secol, Ieremia Movilă zideşte o mănăstire în ținutul Vrancei pe care o numeşte Vizantea şi pe care a închinat-o la Muntele Athos.

Cea mai veche istorie a Imperiului roman de Răsărit este cuprinsă în “*Hronograful*” lui **Mihail Moxa** care tratează istoria Romei şi a Imperiului până la căderea Constantinopolului din 1453. Este o compilație prescurtată după o versiune bulgară a cronicii lui Manasses, încheiată pe la 1620 de către monahul Mihail Moxa care a lucrat la îndemnul episcopului Teofil al Râmnicului. Nici măcar opera sa nu era una de pionerat deoarece cronicarii Macarie şi Azarie, autori de cronici cu privire la istoria Moldovei, au scris cu aproape un secol mai devreme, influențați de Manasses.

Pe căi ocolite, prin prelucrări şi adesea prin intermedieri slave, cel puțin trei cronicari bizantini din secolele XI-XII- **Kedrenos**, **Zonaras** şi **Manasses** – au fost cunoscuți de cărturarii români dinainte de sfârşitul veacului al XVII-lea. Dar aceste informații au fost preluate prin intermediul unor prelucrări care n-au cuprins şi informațiile despre români deoarece pe cei ce le-au întocmit, nu i-a interesat. Miron Costin a utilizat informații de proveniență bizantină, probabil prin intermediul lucrării lui Laurențiu Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*.

O nouă perioadă o reprezintă ultima treime a secolului al XIX-lea când o serie de cercetători, mai ales germani, dar şi unguri (Roesler, Jung, Hunfalvy, Réthy), atacă tezele

de bază ale continuității românilor în spațiul carpato-dunărean. Le răspunde o întreagă literatură istorică reprezentată de A.D.Xenopol şi Dimitrie Onciul, care se vor baza pe izvoare bizantine, pentru apărarea tezelor tradiționale ale istoriei noastre.

Începând cu 1878 apare opera postumă a lui **E.Hurmuzaki**, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, primul volum fiind tradus de Mihai Eminescu în limba română (1879). Acest volum este consacrat vlahilor balcanici, începând cu răscoala din 1185 şi cu Asăneştii. Sunt cuprinse în acest volum un mare număr de texte bizantine.

În pragul secolului al XX-lea, **Constantin Erbiceanu**, se ocupă într-un studiu cu epoca lui Isaac II Anghelos şi cu romanitatea balcanică de la sfârşitul veacului al XII-lea. Pentru prima oară la noi el foloseşte şi producțiile retoricii aulice. În acest studiu (*Două acte oficiale necunoscute de pe timpul împăratului bizantin Isac II Anghel privitoare la românii din Peninsula Balcanică spre finele secolului XII*, în: *An.Acad.Rom., Mem.Secț.Ist.*, seria II, tom XXIV, (1901-1902) se folosesc texte din Nicetas Choniates, Ana Comnena şi Georgios Acropolites.

În 1905, filologul şi istoricul **George Murnu** publică o antologie de texte din Nicetas Choniates, referitoare la răscoala Asăneştilor. În studiul introductiv intitulat Bizanțul până la revoluția Asanizilor este prezentată situația Imperiului, îndeosebi după moartea lui Manuel I Comnenul (1180). O activitate prodigioasă, înainte şi după primul război mondial, a depus **Oreste Tafrali**, cu contribuții importante în domeniul artei bizantine a cărei pătrundere la români a cercetat-o cu asiduitate ("*Bizanțul şi influența lui asupra noastră*", Bucureşti, 1914) precum şi în reconstituirea monografiei bizantine a Thessalonicului (*Topographie de Thessalonique*, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1912 şi *Thessalonique des origines au XIV^{e} siècle*, Paris, 1919). Oreste Tafrali şi-a susținut teza de doctorat la Charles Diehl.

După primul război mondial apar două culegeri de documente şi studii. În 1936, **Aurelian Sacerdoțeanu** publică *Considerații asupra istoriei românilor în Evul Mediu. Dovezile continuității şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, apărută la Bucureşti. Dintre autorii bizantini sunt folosiți ca argument Kekaumenos, Ana Comnena, N Choniates, I. Kinnamos,G. Pachymeres şi I.Cantacuzino. În cea de a doua culegere, **George Popa-Lisseanu**,în *Dacia în autorii clasici* (2 vol.), apărută în 1943, dă cea mai

completă culegere de extrase din autorii elini, latini şi bizantini, privitoare la teritoriul Daciei şi popoarele care l-au locuit, de la Herodot până la G.Sphrantzes şi L.Chalcocondil. Autorii bizantini sunt cuprinşi în cel de-al doilea volum al culegerii.

Primul deceniu al secolului al XX-lea marchează apariția primelor preocupări de bizantinologie în sensul deplin al noțiunii. Ele aparțin lui **Nicolae Iorga** (1871- 1940). Savantul care domină istoriografia noastră timp de patru decenii. Prin uriaşa sa capacitate de analiză şi sinteză, Iorga depăşeşte faza de până acum a cercetării de la noi, strâns legată de relațiile Bizanțului cu lumea daco-romană şi apoi românească, dând sinteze de mare valoare cu privire la istoria şi civilizația propriu zisă a Imperiului roman de Răsărit. Desigur, nu este abandonată de către marele nostru savant nici preocuparea pentru adâncirea studierii interferențelor politice, sociale, culturale româno-bizantine, domeniul în care, de asemenea, a publicat numeroase şi importante lucrări. Dintre numeroasele sale cărți se pot aminti: *The Byzantin Empire* (Londra, 1907) iar, după aproape trei decenii, *Istoria vieții bizantine*, (3 vol. Paris, 1934). Ideea fundamentală de la care a pornit N.Iorga a fost că Imperiul bizantin a fost o sinteză a patru elemente: politic (moştenirea vechii Rome),cultural (elenismul), religios (ortodoxia) şi uman (Orientul) care au contribuit la realizarea unei civilizații noi. În cadrul unui eseu publicat la Paris în 1929, *Caracterul comun al instituțiilor sud-est europene*, N. Iorga a pus în circulație internațională formula „Bizanț după Bizanț", pentru a desemna fenomenul complex petrecut între 1453 şi începutul secolului al XIX-lea când a apărut grecitatea modernă.

După moartea marelui savant, bizantinologia românească cunoaşte o perioadă de recul datorată nu atât lipsei unor cercetători de frunte cât dificultăților ideologice şi materiale care i-au stat în cale mai ales după 1948.

Începând din 1942 apare la Bucureşti publicația Institutului Francez de Studii Bizantine, *Études byzantines* transformată apoi în *Revue des Études byzantines*. Era singura publicație de bizantinologie din Europa căci revista *Byzantion* a fost mutată în S.U.A.

Îndată după război a luat ființă la Bucureşti o Secție de Studii Orientale care funcționează pe lângă Societatea de Ştiințe Istorice şi Filologie şi care, începând din 1957, publică *Studia et Acta Orientalia* şi din care au apărut câteva volume. Se continuă mai

ales cercetarea aprofundată a legăturilor lumii bizantine cu cea de la Dunărea de Jos, bazată pe interpretarea izvoarelor cunoscute şi prezentarea altora noi.

Ca disciplină de studiu la universitate, bizantinologia a fost introdusă în 1909 când, la Universitatea din Bucureşti a luat fiinţă catedra de Istoria civilizaţiei bizantine în fruntea căreia a fost **Constantin Litzica**. El a studiat la München unde l-a avut ca profesor pe Karl Krumbacher. C.Litzica a abordat probleme de literatură bizantină, influenţa Bizanţului în Ţările române, publicând izvoare referitoare la ţara noastră. Dintre lucrările sale amintim: *Studii şi schiţe greco-române*, vol.I, Bucureşti, 1912; *Texte greceşti privitoare la noi*, Bucureşti, 1913.

Succesorul său la catedra de Istoria civilizaţiei bizantine, din 915, a fost **Demostene Russo** (1869-1938). A fost şi director al Seminarului de filologie bizantină din cadrul Universităţii din Bucureşti, unde a format generaţii de specialişti în limba medio-greacă capabili să traducă izvoarele istoriei bizantine şi în limba română. Din lucrările sale amintim: *Studii bizantine-române*, Bucureşti, 1907; *Elenismul în România, epoca bizantină şi fanariotă*, Bucureşti, 1912; *Studii istorice greco-romane*, I-II, Bucureşti, 1939.

O activitate prodigioasă a desfăşurat **Nicolae Bănescu**, profesor de bizantinologie la Universitatea din Cluj între 1919 şi 1937, apoi la Universitatea din Bucureşti, între 1938-1947. Şi Nicolae Bănescu , întocmai ca şi C.Litzica s-a format la şcoala din München avându-l ca profesor pe A.Heisenberg. Din 1919 a fost membru corespondent al Academiei Române iar din 1938, membru activ. I-a urmat lui Nicolae Iorga la conducerea Secţiei de Istorie a Academiei. A făcut parte din conducerea revistei *Byzantion*, preşedinte de onoare al Societăţii Române de Studii Bizantine şi vicepreşedinte de onoare al Asociaţiei Internaţionale de Studii Bizantine. În 1958, când împlinea 80 de ani, i s-a dedicat un volum omagial publicat de *Revue des Études byzantines* din Paris. Un alt volum i-a fost închinat cu ocazia împlinirii vârstei de 90 de ani (*Revue des Études sud-est Européennes*, tom. VII, nr. 1, 1969). Între lucrările sale de referinţă amintim: *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj,* I, 1921-1922; *Bizanţul şi romanitatea de la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1938; *Les duchés byzantine de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*,

Bucureşti, 1946. După modelul lui Ch. Diehl, Nicolae Bănescu a publicat *Chipuri şi scene din Bizanț* (Cluj, 1927) după care a apărut o ediție mai recentă, incompletă: *Chipuri din istoria Bizanțului* (Bucureşti, 1971).

La Cernăuți, profesorul **Vasile Grecu** (1885-1972) şi-a adus o importantă contribuție mai ales în editarea unor izvoare narative bizantine, cu traducerea lor în limba română. Aşa sunt: Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură către fiul său Romanos* (Bucureşti, 1971), Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)* (Bucureşti, 1958), L. Chalcocondil, *Expuneri istorice* (Bucureşti, 1958), Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467* (Bucureşti, 1963), G. Sphrantzes, *Memorii (1401-1477)*, Bucureşti, 1966.

Gheorghe I. Brătianu (1898-1953) a fost titularul catedrei de Istorie universală la Universitatea din Iaşi iar după moartea lui N. Iorga, i-a luat locul la Bucureşti. A publicat importante lucrări care abordează istoria economică a Bizanțului cu specială referire la zona Mării Negre: *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938. Deosebit de utilă şi azi este: *Priviléges et anchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris-Bucharest, 1936 – 1969. Într-o ediție postumă, a apărut la München: *La Mer Noire.Les origines à la conquette ottomane*, apărută şi în limba română în 1988 (în două volume).

O importantă contribuție la editarea critică a izvoarelor bizantine şi-a adus-o **Haralambie Mihăescu**: Procopius din Cezareea, *Războiul cu goții*, Bucureşti, 1963; Mauricius*, Arta militară (Strategikon)*, Bucureşti, 1970; Procopius din Cezareea, *Istoria secretă*, Bucureşti, 1972; Theofilact Simocata, *Istoria bizantină*, Bucureşti, 1985.

Cercetător şi profesor de Bizantinologie, **Alexandru Elian** şi-a îndreptat sfera cercetării spre acelaşi domeniu al relațiilor bizantino-române (*Die byzantinischen Studien in Rumänien*, în *Balcania*, 1942, 1947; *Les études byzantines en Roumanie 1938-1945*, în Byzantinoslavica, 1948, nr. 9*; Les rapports byzantino-roumaines. Phases principales et traits caracteristique,* în: *Byzantinoslavica*, 1958, nr.6 ; *Moldova şi Bizanțul în secolul XV*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964.

La Congresul de Bizantinologie de la Oxford, din 1966, Al. Elian a atras atenția asupra faptului că în această disciplină „cercetările comparative în domeniul dreptului public şi al instituțiilor sunt încă la începutul lor", fiind imperios necesar studiul zonei de contact pentru o cât mai clară lămurire a problemelor.

La Cluj, după război, catedra de Istoria universală medievală şi Bizantinologie a fost deținută de profesorul şi cercetătorul de excepție, **Francisc Pall**. Contribuțiile sale se înscriu pe linia cercetării fenomenului balcanic în perioada ultimă a Imperiului bizantin în special rolul lui Iancu de Hunedoara şi al lui Skanderberg în încercarea de salvare a acestuia: *Un moment décisif de l'histoire du vest européen: la croisade de Varna, 1444*, în *Balcania*, 1954, nr. 2; *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească şi Moldova în anii 1447-1448*, în: *Studii*, 1963, nr. 5; *I raporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în: *Archivio storico la Province Napoletano*, Napoli, 1965, terza serie, vol. IV.

În 1968 şi 1971 apare *Din istoria Dobrogei*, volumele II şi III, în care sunt prezentate două sinteze: *Romanii la Dunărea de Jos* (R. Vulpe şi I.Barnea) precum şi *Bizantinii, romani şi bulgari la Dunărea de Jos* (I. Barnea, Şt. Ştefănescu). Aceste volume erau, în timp, premergătoare Congresului Mondial de Studii Bizantine de la Bucureşti. În cinstea acestui eveniment de o deosebită importanță şi care s-a desfăşurat în capitala României între 6 şi 12 septembrie 1971, s-a editat volumul *Nicolae Iorga-istoric al Bizanțului*. Aceluiaşi congres i-a fost dedicat volumul *Lumea Bizanțului* editat de revista *Magazin istoric* (Coordonator dr. Cristian Popişteanu), însumând contribuții şi elucidări de ultimă oră legate de istoria Bizanțului, dedicate publicului larg, neinițiat în problematică şi mai ales conducerii de atunci a țării, aflată la acelaşi nivel.

De o excepțională însemnătate pentru cercetarea ştiințifică a fost apariția, în seria *Fontes Historiae Daco-Romanae*, a volumului al treilea, cuprinzând extrase din scriitorii bizantini din secolele XI-XIV, 36 la număr, publicate de Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca (1975) şi a volumului al IV-lea din aceeaşi serie, conținând informații din scriitori şi acte bizantine (secolele IV-XV), publicate de H.Mihăescu, R.Lăzărescu, N.-Şerban Tanaşoca, T. Teoteoi. Textele sunt redate paralel, în limba greacă şi română.

Răspunzând chemării lui Al. Elian din 1966, **Valentin Al. Georgescu**, pornind de la o comunicare ținută într-una din secțiunile Congresului de la Bucureşti, publică lucrarea *Bizanțul şi instituțiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (Bucureşti, 1980). Este dezvoltată şi acea formulă a lui Nicolae Iorga, „Bizanț după Bizanț”, atrăgându-se atenția asupra influențelor „aparent sau rezidual bizantine” care au creat imaginea unui „non-Bizanț” şi care dă un sens dialectal, dacă nu chiar periorativ formulei lui Iorga, un fel de „non-Bizanț prin şi peste Bizanț”.

Stelian Brezeanu, titularul catedrei de Istoria Bizanțului de la Universitatea din Bucureşti, este autorul unei lucrări deosebit de utile, *O istorie a Imperiului bizantin* (Bucureşti, 1981) folositoare mai ales celor ce se inițiază în alfabetul istoriei acestui Imperiu. Alte studii de o deosebită importanță pentru elucidarea problematicilor pe care le abordează: *Imperiul bizantin sub dinastia macedoneeană*, în *Studii şi articole de istorie,* 1981, nr. 43-44; *La politique économique des Lascarides à la lumiére des relations vénéto-nicéennes*, în *Études byzantines et post-byzantines*, Bucureşti, 1979.

Eugen Stănescu a fost conferențiar la Universitatea din Bucureşti remarcându-se mai ales printr-o serie de studii privind vlahii sud-dunăreni, situația Bizanțului în regiunile de la Dunărea de Jos: *Byzantino-Valahica. Les Vlaque à la fin du X[e] siécle et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balcanique*, în *Revue des Études sud-est européennes*, 1968, nr. 3; *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în secolele X-XII şi sensul lor istoric*, în *Studii şi Cercetări de Istorie Veche*, 1968, nr. 3; *Byzance et les Pays Roumains au IX-XV[e] siécle*, în *Acte du XIV[e] Congres Internațional des Études Byzantines*, I, Bucarest, 1974.

Urmaşul lui Alexandru Elian la catedra de Bizantinologie a Institutului teologic din Bucureşti este profesorul **Emilian Popescu**, specialist în filologia şi epigrafia antichității greco-latine. Din multele lucrări publicate amintim îndeosebi: *Contributions à la géographie historique de la Péninsula Balcanique aux V[e]-VII[e] siécle de notre ére*, în *Dacia*, XIII, 1969; *Constantiana*, în *Byzantinische Zeitschrift*, LXVI, 1973; *Inscripțiile greceşti şi latine din din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976; (în colaborare cu D.M.Pippidi); *Epigraphica. Travaux dédiés au VII[e] Congres d'epigraphie greque et latine (Constantza, 9-15* sept.1977), Bucureşti, 1977.

Bizantinologia a cunoscut în ultimele două secole un avânt deosebit. Dacă cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea a schimbat mentalitatea cercetătorilor față de istoria şi civilizația bizantină, a pus bazele cercetării cu adevărat ştiințifice, a format specialiştii necesari abordării celor mai variate fațete ale domeniului, a pus la dispoziție instrumente de lucru (corpusuri, dicționare, atlase), prima jumătate a veacului al XX-lea a înregistrat primele rezultate notabile concretizate în sinteze temeinic elaborate. O caracteristică importantă este legarea bizantinologiei de alte discipline de interferență, de aprofundarea legăturilor civilizației bizantine cu cea a popoarelor învecinate, de legăturile dintre Bisericile care au format Patriarhia ecumenică, de legăturile cu lumea islamului.

CAPITOLUL IV
CADRUL GEOGRAFIC-ISTORIC

Imperiul roman de Răsărit sau bizantin, aşa cum am văzut, nu este altceva decât Imperiul roman descompus în Occident de invazii şi continuat în răsărit, în jurul „noii Rome", dar cu trăsături noi, care i-au dat o originalitate istorică. Civilizaţia sa este, prin urmare, o sinteză a tuturor elementelor politice, religioase şi intelectuale a lumii antice din ultima sa parte de existenţă: tradiţie latină, elenism, creştinism, cultură orientală.

Succesul acestei opere istorice a fost favorizată şi de un cadru geografic în care s-a derulat întreaga istorie a Bizanţului. Fără îndoială că frontierele au fost mereu diferite dar a existat o grijă deosebită pentru nucleul de bază al său, grupat în jurul Constantinopolului. Aceasta i-a determinat pe împăraţi să-şi asigure în primul rând stăpânirea teritoriilor necesare apărării şi abia apoi a expansiunii. Aceste teritorii au constituit cadrul geografic de bază al Imperiului de Răsărit. Dacă în secolul al VI-lea mai exista încă speranţa reconstituirii statului roman din epoca sa de glorie, după moartea lui Iustinian I mersul istoriei a dovedit că acest lucru nu este, practic, posibil. Istoria secolelor următoare a dovedit că Imperiul bizantin în evoluţia sa a devenit preponderent răsăritean, centrul său de greutate fiind în Peninsula Balcanică şi în Asia Mică.

Care a fost întinderea Imperiului? La Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), în canonul 2, se enumeră diacezele civile existente atunci în Imperiul de răsărit, după care s-a orientat şi organizarea bisericească: *Egipt*, cu metropola Alexandria, *Orient*, cu metropola Antiohia, *Asia*, care, în mod excepţional avea în frunte un proconsul (aici intrau şi insulele litoralului şi Hellespontul), *Pont*, cu capitala Cezareea Capadociei şi *Tracia*, a cărei metropolă a fost la început Heracleea (Pyrint) iar după 30 mai 330, Constantinopolul. Canonul 2 nu menţionează *Illyricum* care era o prefectură mai puţin întinsă: cuprindea Macedonia şi Dacia (transdunăreană, aureliană) şi care din punct de vedere bisericesc a aparţinut multă vreme de episcopul Romei.

Dacă ne referim la frontierele Imperiului, nu putem să le descriem decât în linii generale, ele fiind mereu în schimbare. Dacă la începuturi mai existau frontiere naturale sau amenajate (*limesuri)*, acestea din urmă n-au mai corespuns întinderii inițiale a statului.

La nord, limita o forma linia Dunării, de la gurile fluviului până la confluența cu râul Sava. Hotarul cobora spre sud-vest, de-a lungul Savei până la Sirmium (Sremsca Mitrovița), apoi spre cursul Drinei şi ajungea la Marea Adriatică, între gurile fluviului Cattaro şi lacul Scutari. Această graniță despărțea Illyricul occidental care era una dintre diecezele prefecturii Italia şi făcea parte din Imperiul de Apus. Între aceste frontiere, toată Peninsula Balcanică făcea parte din Imperiul bizantin. Hotarele de vest ale Imperiului de Răsărit s-au extins după prăbuşirea, în 476, a celui de Apus şi, mai ales atunci când Iustinian I, în veacul al VI-lea a încercat refacerea vechiului Imperiu roman. Acum hotarele de vest ajung până pe țărmurile Adriaticei iar Dalmația a ajuns una din provinciile sale.

În est, ca urmare a tratatelor încheiate cu perşii în 363 şi 387, frontiera urma aproximativ următorul traseu: de la Marea Neagră, de la gurile lui Lycos-Boas, de-a lungul cursului inferior, lăsând imperiului o fâşie îngustă de-a lungul râului, apoi urma o linie nord-sud lăsând Imperiului Theodosiopolis din Armenia (Erzerum) şi urma cursul râului Nymphios până la confluența cu Tigrul, incluzând astfel Tartyropolis şi Amida. De aici, se urma cursul lui Abboras între Dara la vest şi Nisib la est, până la Circesium, pe Eufrat. Frontiera străbate apoi deşertul Siriei şi ajungea la țărmul Mării Roşii, la golful Akaba.

În Africa, Egiptul aparținea Imperiului în sud până la Philae şi la prima cataractă a Nilului. De aici o linie dreaptă spre nord-vest străbătea deşertul şi, ocolind Cirenaica, ajungea la Marea Mediterană acolo unde se află golful Syrta Mare.

Din punct de vedere geomorfologic, barajul natural format din rămăşițele masivului devonian care leagă Europa de Asia, nu poate fi trecut decât printr-o trecătoare îngustă născută prin spargerea de către apele Mării Negre a unui vechi sistem hidrografic ale cărui urme sunt vizibile încă în caracterul fluviatil al estuarului de la Cornul de Aur şi în strâmtoarea Bosfor şi Dardanele. Pe această peninsulă lungă şi îngustă, situată între Cornul de Aur şi Propontida, s-a ridicat oraşul Constantinopoil, pe un teren ce domină

malurile prin trepte abrupte, peninsula fiind ea însăşi tăiată de depresiuni, punctată de înălțimi de până la 110 m şi care se pot asemăna foarte bine cu colinele Romei.

Constantinopolul a fost aşezat pe un baraj natural ce separă Marea Mediterană de Marea Neagră. Deşi apropiate geografic, în antichitate zonele adiacente celor două mări au reprezentat lumi diferite, reunite doar prin influența binefăcătoare a civilizației greceşti. În acelaşi timp, noua capitală se afla şi pe axul drumului de lega Europa continentală de Orientul Apropiat, valea Dunării de cea a Eufratului. Analizând traseele de pe uscat ale primelor patru cruciade, se constată că linia cea mai dreaptă, preferată de războinicii cauzei Crucii, a fost, în general, chiar axul de influență al Imperiului, linia Dunării, cu atingerea Constantinopolului. La fel migratorii asiatici, atraşi de faima capitalei, au ales calea spre sud, pe la gurile Dunării şi au pătruns în imperiu prin Dobrogea, pe la vadul de la Oblucița folosit în întregul Ev. Mediu pentru traversarea Dunării.

Căile vest-est şi nord-sud au fost bătătorite temeinic de pelerinajele creştinilor. Drumul de uscat spre Locurile Sfinte nu putea evita Constantinopolul. Aceasta este şi explicația că oraşul s-a dezvoltat şi datorită portului său natural, un magnific estuar de 7 km lungime, cu maluri încrețite, care formează golfuri naturale de până la 42 m adâncime. Pe malul său stâng a fost întemeiat, încă în epoca romană, cartierul Syk, mai târziu Galata şi Pera. Pe malul asiatic, dincolo de Bosfor, cartierul Chrysopolis (Scutari), datează de pe vremea anticului Bizanț şi, mai la sud, Calcedon (Kadi-Keui), au fost înglobate în orbita sa.

Malul asiatic, prin funcția de apărare a strâmtorilor şi a Propontidei, se leagă strâns de Constantinopol, prin natura solului, prin populația sa şi prin întreaga istorie. În mijlocul Propontidei se află peninsula stâncoasă Cyzic şi insula Proconesse, cu cariere de marmură ce au slujit înfrumusețării oraşului, golfurile adânci de la Mudania şi Ismid, câmpia bogată de la Brusa la picioarele Olimpului Bithiniei, care se ridică la înălțimea de 2.800m, foarte populată şi frecventată pentru apele sale termale, oraşele azi decăzute de la Nicomedia (Ismid) şi de la Niceea (Iznic) odinioară oraşe de primă mărime, formau marile zone adiacente ale Constantinopolului.

Acesta a fost centrul privilegiat al imperiului din care au pornit toate drumurile importante de legătură cu lumea largă.

Un rol determinat în istoria statului dar mai ales a capitalei sale l-au jucat cele două strâmtori.

Bosforul este un culoar îngust, cu o lungime de 30 km, în care malurile se apropie până la 550 m. La mijloc, curenții săi pot atinge o viteză de până la 3 m pe secundă. Bosforul deschide intrarea în Marea Neagră, flancată pe malul anatolian de bariera muntoasă a arcului pontic, întrerupt numai de locul de vărsare al Halysului, cu cele două porturi, Amastria şi Sinope. Întreg acest mal sudic al Pontului Euxin, caracterizat printr-o luxuriantă vegetație este dominat de oraşul-port Trapezunt (Trebizonda, azi Trabson), de unde se ajunge în zona Caucazului, în care se găseau o serie de posesiuni sau state vasale Imperiului. Aici se afla Georgia (Transcaucazia), o câmpie strâmtă, închisă între munții Caucaz şi Masivul Armeniei, țări cu o veche şi bogată cultură, cu o climă blândă. De la Trapezunt, drumuri comerciale se îndreptau spre Mesopotamia iar altele, prin trecătorile Caucazului, spre stepele caspice. Pe versantele occidentale ale Caucazului locuiau **abasgii** sau **abhazii**, aliați ai Imperiului, zonă împânzită de cetăți şi centre comerciale înfloritoare. În sfârşit, întocmai ca şi în epoca romană, Crimeea completa sistemul defensiv împotriva popoarelor nomade şi asigura expansiunea comercială în stepele din nordul Mării negre. Cu toate că în aceste câmpii s-au aşezat succesiv huni, cazari, tătari, pe versantul muntos, spre Pont, ocrotiți de păduri şi de înălțimi, continua să trăiască un trib al goților, începând cu secolul al III-lea al erei creştine, vasali Imperiului. Bizanțul şi-a păstrat până în veacul al XIII-lea stăpânirea asupra oraşului şi portului Cherson, veche colonie greacă, un post avansat al Constantinopolului în Marea Neagră. În schimb n-a emis niciodată pretenții asupra gurilor Niprului şi Bugului, întinzându-şi influența asupra gurilor Nistrului şi ale Dunării precum şi asupra Scythiei Minor (Dobrogea) şi a porturilor de aici între care se detaşau Histria, Tomis şi Callatis.

În vestul Propontidei, *Hellespontul* (strâmtoarea Dardanele), deschidea drumul spre Mediterana. Ca şi Bosforul, şi acesta este o străveche vale scufundată, dar mai lungă (circa 75 km) şi mai largă (în medie 4 km dar şi 1.270 m). Viteza curentului variază între 3 şi 8 km pe oră. La ieşirea din Propontida, pe istmul de la Chersonul Traciei, acolo unde lățimea trecătorii nu este mai mare de 1.350 m, la Abydos, era instalată vama imperială. Ieşirea din Hellespont asigura trecerea prin Marea Egee, închisă în partea de sud prin

arhipelagul Cyclade, o adevărată punte de legătură între Grecia şi Asia Mică. Sunt,de fapt, trei rânduri de insule ce barează trecerea. O primă linie este formată de insulele de se înşiră de la Eubeea: Andros, Tenos, Icaros, Samos. O a doua linie porneşte de la capul Sunium, până la peninsula Halicarmas şi este formată din mai multe insule, dintre care amintim: Keos, Kythnos, Serpios, Paros, Naxon, Cos. În sfârşit, al treilea arc porneşte de la Cap Malea (Matapan) şi cuprinde insulele Cyters, Creta Carpathos şi Rhodos. Era o zonă cu relativ dese erupţii vulcanice. Unele dintre ele au avut chiar implicaţii în viaţa socială a Imperiului. Este cazul erupţiei din 726 care a avut loc în grupul insulelor Santorin şi care a dus la mărirea considerabilă a insulei Palaia Kaimene. Fenomenul s-a manifestat atât de puternic încât s-a simţit până la Constantinopol determinându-l pe împăratul Leon III să se folosească de acest prilej pentru a declanşa criza iconoclastă.

Insula Creta era deosebit de importanţă în viaţa economică a Imperiului bizantin. A fost suficient ca ea să fie ocupată de o putere ostilă imperială (arabii din Spania, între 827-961 şi Veneţia, după 1204), pentru ca libera circulaţie comercială în bazinul estic al Mediteranei să fie serioa ameninţată.

Din punct de vedere strategic a fost foarte importantă ocuparea ţărmurilor atât de bogate în golfuri ale Greciei şi Asiei Mici, căci această zonă a fost cea mai activă în viaţa maritimă a imperiului. Aici au fost marile ateliere de construcţii navale, alimentate de pădurile Asiei Mici. Aici se înşirau marile porturi: Tesalonic, Lesbos, Phoceea, Smirna, Samos, Rhodos şi Candia.

Dar Bizanţul n-a mai fost numai o *thalassocraţie*, adică o putere maritimă, căci drumurile sale de uscat i-au asigurat şi caracterul de putere continentală. S-ar putea spune chiar că o mare greşeală au făcut împăraţii bizantini, începând din secolul al IX-lea cedând controlul economic, comercial şi militar asupra estului Mediteranei unor republici italiene (Veneţia , Genova) acest fapt ducând la grăbirea decăderii economice a Imperiului.

În nord, mai multe drumuri legau Constantinopolul cu câmpia Dunării, deschizând calea spre Europa centrală. Erau uşor de străbătut cartierele sale europene aşezate pe un platou înalt, calcaros, tăiat de văi adânci, uşor de apărat, întărite din secolul al VI-lea prin marele zid al lui Anastasie, destinat să apere pădurile din vestul capitalei, un adevărat

rezervor hidrografic al Constantinopolului şi tăind peninsula de la o mare la alta. Un drum cobora apoi spre oraşele-porturi de pe țărmul de vest al Pontului Euxin – Odessos (Varna) şi Tomis (Constanța).

Un alt drum important străbătea Tracia spre nord-vest, prin Adrianopol, urma râului Marița atingând Philippopolis şi, prin „porțile lui Traian”, trecea prin Sardica (Sofia), la 565 m altitudine. După ce traversa defileul de la Țaribord şi Pirot, cobora până la Naissus (Niş), unde se afla unul dintre cele mai importante încrucişări de drumuri, continuând până la Belgrad. Acest drum, odinioară *via militaria* a romanilor era considerat cel mai important din întreaga peninsulă, „drumul țăranilor” din documentele sârbeşti, dublată azi de calea ferată Belgrad – Istanbul. Acest drum a fost străbătut şi de Iancu de Hunedoara în 1443, în „campania cea lungă” împotriva otomanilor.

Un al treilea mare drum ducea prin Chrystopolis (Cavacala), Philippi (mare oraş, dispărut), Serhes şi, lăsând la sud peninsula Calcidica, atingea Tesalonicul, a doua metropolă a peninsulei, de unde porneau trei drumuri de o importanță vitală. Primul spre sud, prin Thermopile, era „drumul Greciei”. Al doilea, spre nord, „drumul Belgradului” străbătea valea Vardarului prin Skoplje, pe sub arcul de triumf al lui Galeriu, traversa Macedonia prin Edesa (Vodena), pe la marile lacuri, Monastir, traversa lanțul muntos, de la Iablanița, şi atingea Adriatica la Dyrrachium (Durazzo), de unde se putea trece uşor în Italia. Acest drum era principala legătură pe uscat a Constantinopolului cu Italia şi cu lumea occidentală fiind străbătut din toate vremurile de armate, de negustori şi de pelerini.

Mult mai importantă, mai ales pentru economia Imperiului, era calea terestră ce străbătea platoul Anatoliei şi, prin trecătoarea Taurus din Munții Ciliciei, intra pe porțile Orientului. Drumurile antice ale Indiilor care porneau din Sardes („drumul regal al perşilor”) şi din Efes (în epoca romană), au fost înlocuite după întemeierea Constantinopolului de drumul militar şi comercial care trecea prin Brusa, Niceea, Dorylaion (Eskiseir) şi se bifurca la Iconion. De aici un drum o lua pe vechea cale a Indiilor şi, prin Heracleea şi trecătoarea Taurus, intra în Cilicia, apoi în Siria şi, prin Alep, pe valea Eufratului. Un altul înainta spre nord-est până la Cesareea Capadociei şi, prin valea lui Kyzil-Irmak, atingea părțile de nord ale văii Eufratului, prin Theodosiopolis (Erzerum), intra în Armenia.

Stăpânirea acestor drumuri străbătute de caravane şi de oştiri precum şi regiunile prin care ele treceau, era de o importanţă vitală pentru Bizanţ, care a trebuită să le apere succesiv de perşi, de arabi şi de turci.

Toate aceste drumuri şi căi maritime convergeau spre Bosfor definind esenţa geografică a Imperiului de Răsărit.

Anticul Bizanț s-a mulțumit înainte să profite de avantajele stricte ale locului unde era amplasat, de cel al strâmtorii. Rolul istoric al Constantinopolului a constat în apărarea acestor mari drumuri împotriva invaziilor şi folosirea lor pentru expansiunea sa. Ele au servit în mod egal armatelor Imperiului, negustorilor săi, misionarilor, care au dus până departe influența sa.

Peninsula Balcanică, țărmurile Adriaticii, valea Dunării, țărmurile Mării negre, Asia Mică, Transcaucazia şi Mesopotamia de sus, Siria şi Antiohia, au fost cadrul cel mai propice de a se constitui într-un stat în care Constantinopolul să fie centrul. Perioada cea mai prosperă a istorie Bizanțului a fost aceea în care Imperiul a putut, în timpul dinastiei macedonene, să-şi asigure stăpânirea acestui domeniu într-o manieră incontestabilă. Amenințat, Imperiul a beneficiat de avantajul că a putut să-şi mişte pe căile sale interioare trupele, de pe un continent pe altul.

Spre deosebire de vechea Romă, poziția geografică a celei noi, nu a predestinat această metropolă să devină reşedința exclusivă a unui Imperiu mediteranean. Dovadă este că, după pierderea unor importante părți ale sale – Egipt, Siria, Africa şi chiar Italia – părți ce constituiau entitatea sa, existența imperiului a fost salvată de marea redresare care a atins apogeul la sfârşitul secolului al X-lea. Capitala a fost destinată să stăpânească asupra unui Imperiu continental şi maritim în egală măsură, care făcea legătura între Europa şi Asia, între cultura greco-romană, creştinism şi civilizația Orientului.

Dar acestui program cuprinzător i se opuneau tradițiilor seculare aduse de Constantin pe malurile Bosforului. Succesori legitimi ai împăraților vechii Rome, împărații bizantini au avut mereu ambiția de a restabili în integritatea sa imensul Imperiu dezmembrat de barbari. Această dorință de a constitui un Imperiu universal era imposibil de realizat fără stăpânirea Mediteranei iar, pe de altă parte, necesitatea de a apăra

drumurile terestre şi maritime care duceau la Constantinopol explică contradicţiile istoriei Imperiului bizantin. Era, practic, imposibil de a se asigura dominaţia imperială în Asia, în Balcani, în Marea Neagră şi de a urmări, în acelaşi timp, restaurarea puterii în Occident. Această realitate se poate demonstra clar prin domnia lui Iustinian şi a succesorilor săi. Este cert că, după distrugerea flotei vandale, Bizanţul a redobândit stăpânirea asupra mării păstrând-o până la constituirea marinei omeiade, în secolul al VII-lea, dar provinciile pe care Iustinian I le-a cucerit cu un asemenea efort – Africa, Italia, marile insule din Marea Tireniană – n-au făcut parte nici o dată din Imperiu, în sensul strict al cuvântului, fiind mai mult ca nişte teritorii coloniale, în care tendinţele separatiste i-au favorizat pe invadatori. Această situaţie a existat, dacă nu într-o formă mai gravă, în raporturile cu Siria şi, mai ales cu Egiptul, în permanent conflinct politic şi religios cu Constantinopolul.

Şi, totuşi, până în secolul al XIII-lea, împăraţii au manifestat intenţia de a-şi restabili autoritatea asupra Occidentului. Aceste tentative – ultima a fost cea a lui Manuel I Comnenul – erau de la bun început condamnate eşecului. În plus, ele reprezentau şi un serios pericol deoarece dispersau forţele Imperiului, puneau în pericol apărarea spaţiului geografic în care Constantinopolul era centrul natural şi a cărui stăpânire îi puteau asigura liniştea şi grandoarea.

În marea masă a evenimentelor ce s-au succesat în cei mai bine de o mie de ani de existenţă ai Imperiului, s-a căutat a se distinge acele momente de importanţă maximă care au dat o unitate diverselor perioade ale istoriei sale. Istoricii n-au căzut de acord până în prezent, fiecare plasându-se potrivit domeniului de cercetare – istoria dinastiilor, a instituţiilor, a războaielor – pe poziţii diferite. Ori, această trăsătură comună se găseşte subsumată în mediul geografic al Bizanţului şi este marcată de împărţirile teritoriului său. De trei ori acest Imperiu, prin loviturile pe care le-a primit, a fost ameninţat cu dispariţia: din partea barbarilor, în secolul al V-lea, din partea arabilor şi slavilor în veacul al VII-lea şi, mai ales, din partea cruciaţilor occidentali în cel de-al XIII-lea. De trei ori Imperiul şi-a găsit în interiorul resursele necesare de a se autoapăra, de a se organiza şi a duce contraofensive victorioase, urmate de restructurări mai mult sau mai puţin de durată şi de perioade de prosperitate manifestate prin restabilirea prestigiului imperial şi de expansiunea paşnică a civilizaţiei bizantine în Europa.

În funcție de creşterea sau descreşterea întinderii sale teritoriale, constatăm trei perioade mari în istoria Imperiului bizantin: prima în timpul lui Iustinian (527-565), a doua în timpul dinastiei amoriene şi macedonene (867-1057), a treia în timpul Paleologilor (1261-1397).

Bizanțul şi-a început căderea odată cu pierderea unor apreciabile teritorii din nucleul său constitutiv. În Peninsula Balcanică a trebuit să facă față ambițiilor bulgare şi sârbe, dornice de a-şi crea state independente. În Asia Mică s-a creat un nou „Bizanț", statul de la Trapezunt, care i-a închis Marea Neagră. În arhipelagul din sud şi în Grecia, pozițiile economice, comerciale dar şi militare ale Constantinopolului au fost serios subminate de pretențiile tot mai mari ale republicilor italiene.

Golit de resursele sale necesare apărării, slăbit de războaiele civile şi luptele religioase, supus presiunilor Occidentului, Bizanțul n-a mai putut rezista cuceririi otomane, cu toate că agonia sa a mai durat încă un secol.

CAPITOLUL V

CONSTANTIN CEL MARE
FONDATORUL IMPERIULUI BIZANTIN

1. Domnia

Pe numele său complet, aşa cum l-a păstrat istoria, Flavius Valerius Constantinus Magnus (306-337), a fost fiul lui Constantinus Chlorus şi al unei femei de condiție modestă, Elena.

Constantin s-a născut la Naissus (Nis), în Dacia Aureliană, la 27 februarie, probabil între 271 şi 275 (dacă apreciem că, în 337, când a murit, avea între 62 şi 66 de ani). Viitorul împărat şi-a petrecut cea mai mare parte a tinereții în părțile orientale ale Imperiului, la curtea lui Diocleţian, de la care a primit titlul de *tribunus ordini primi*. În 295 face, cu Diocleţian, o expediție în Palestina, apoi se luptă cu succes cu sarmații, la Dunăre. Când, la 1 mai 305, cei doi „Auguşti" din fruntea tetrarhiei ce conducea Imperiul, Diocleţian şi Maximian, au abdicat, locul lor a fost luat de Constantinus Chlorus (în Apus) şi Galerius (în Răsărit). Urma numirea a doi „Caesari". Contrar aşteptărilor, nu Constantin a ajuns unul dintre aceştia ci Valerius Severus, un soldat obscur, iar în Răsărit Maximin Daia, „un semibarbar".

Constantin şi-a petrecut o parte a tinereții la Nicomedia, la curtea lui Diocleţian, în calitate de ostatic (garant) din partea tatălui său. Aici a frecventat Şcoala Palatină unde a fost coleg şi prieten cu Sf. Pantelimon, martirizat în timpul persecuţiilor lui Diocleţian. După ce împăratul a renunțat la titlul de „Augustus" în favoarea lui Galerius, Constantin s-a întors la curtea tatălui său de la Augusta Treverorum. Curând însă Constantinus Chlorus a murit (306). În locul lui, în partea occidentală a Imperiului a urcat în demnitatea de „Augustus", Valerius Severus. Trupele l-au proclamat însă pe Constantin ca împărat, acesta fiind acceptat de Severus ca „Caesar". Tor acum, în Italia, este proclamat împărat, de către armata de aici, Aurelius Maxentius care, de acum, va încerca mereu să-l înlăture pe Constantin din funcția de „Caesar" şi să-i ia locul.

În 308, Valerius Severus moare şi „Augustus” al Occidentului ajunge Licinius. În 311 moare şi Galerius care era „Augustus” al părţii orientale a Imperiului şi Licinius trece el în partea orientală a Imperiului, având pe Maximin Daia ca „Caesar”. Constantin rămâne singur în partea occidentală având ca pretendent pe Maxenţiu.

În primăvara lui 312, Constantin, care se afla în Gallia, la solicitarea Senatului roman, a trecut Alpii şi a ocupat nordul Italiei. A înaintat apoi printre Apenini şi a mers asupra Romei, unde se afla Maxenţiu. Acesta, cu o oaste numeroasă, a ieşit din capitală şi l-a întâmpinat la Podul Şoimului (Pons Milvius, Ponte Milvio), la 28 octombrie. Forţele lui Maxenţiu erau superioare şi numeric şi calitativ, aceasta din urmă datorându-se mai ales cavaleriei şi pretorienilor care erau alături de el. Totuşi, Constantin îl învinge pe Maxenţiu care moare în apele râului Tevere.

O zi mai târziu, Constantin intră în Roma aclamat de popor şi Senat, care îi acordă titlul solemn de „Augustus”. Ca o primă măsură pe care a luat-o poate fi considerată desfiinţarea gărzilor de pretorieni şi anularea tuturor legilor date de Maxenţiu. De la Roma s-a dus apoi la Milan ca să asiste la căsătoria lui Licinius cu sora sa vitregă, Constantia. Aici a fost dat vestitul „Edict de la Milan”, în favoarea creştinismului. În acelaşi an, a murit şi Maximin Daia, „Caesar” - ul pentru partea orientală. Astfel în fruntea Imperiului au rămas doar doi suverani – Constantin şi Licinius.

Până în 322, Constantin şi-a petrecut timpul în Pannonia, în Dacia Aureliană şi în Italia. În 320, fiul său, Crispus, a învins pe franci. Doi ani mai târziu, Constantin a respins o invazie a sarmaţilor în Pannonia orientală, i-a împins peste Dunăre luând mulţi prizonieri şi prăzi bogate.

În anul următor, Tracia a fost invadată de goţi. Provincia aparţinea lui Licinius, dar acesta era în acel moment prea departe pentru a interveni în mod eficace. Constantin, care se afla atunci la Tesalonic, s-a aruncat în luptă şi a respins invazia. Licinius a profitat de ocazie şi a declarat că împăratul Constantin a violat frontierele şi-a pornit război împotriva lui.

Ceea ce, indiscutabil, a agravat în mod deosebit raporturile dintre cei doi împăraţi în ultimii ani a fost atitudinea constant ostilă a lui Liciniu faţă de creştini. La 3 iulie 324,

deşi acesta avea o poziţie strategică net avantajoasă, a suferit la Adrianopol o gravă înfrângere din partea lui Constantin care a devenit astfel stăpânul întregii Europe.

Licinius a trecut în Asia, a numit „Augustus” pe Martinianus, *magister officiorum*, asupra căruia Constantin a obţinut o victorie navală lângă Hellespont, prin intermediul fiului său, Crispus. Constantin, lăsând o mică oştire şi toată flota pentru a asedia oraşul-port Byzantion, intră pe neobservate, cu ambarcaţiuni mici, în Pontul Euxin, debarcând, pe neaşteptate, în Asia Mică. Bătălia decisivă s-a dat la Chrysopolis unde Constantin a obţinut o victorie totală şi, puţin mai târziu,oraşul Byzantion s-a predat şi el (septembrie 324).

Licinius, retras la Nicomedia, a recunoscut victoria totală a rivalului său, a renunţat la putere împreună cu Martinianus, bucuroşi că şi-au salvat viaţa. Dar, în anul următor, 325, Licinius a început să stabilească legături tainice cu barbarii de la Dunăre în vederea unei acţiuni comune, simultane, asupra lui Constantin. Surprins asupra trădării, Licinius a fost condamnat la moarte, probabil împreună cu Martinianus.

Constantin devine, astfel, singurul împărat al Imperiului roman. Începutul stăpânirii lui Constantin asupra provinciilor din Răsărit a fost marcată de controversa ariană combătută la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) şi de celebrarea a douăzeci de ani de domnie (**vicenallia**), evenimente aniversate în anul următor la Roma (iulie-septembrie 326). Acestea au fost întunecate de sumbra şi misterioasa tragedie familială în care şi-au găsit moartea, la porunca lui Constantin, mai întâi unul dintre fiii săi, Crispus, apoi împărăteasa Fausta.

În septembrie 326, Constantin părăsea Roma pentru a nu se mai întoarce acolo niciodată. Cu siguranţă că în această perioadă s-a decis să ridice o nouă capitală imperiului său. La început s-a gândit la antica cetate Troia, apoi decizia sa a căzut asupra oraşului Byzantion.

În anul 332, în urma unei campanii victorioase asupra goţilor, aceştia, în număr de circa patruzeci de mii, au devenit federaţi ai Imperiului. Doi ani mai târziu, noi dezordini au izbucnit între sarmaţii alungaţi de pe teritoriile lor. Trei sute de mii dintre ei s-au refugiat între hotarele Imperiului iar Constantin i-a împrăştiat în regiunile mai puţin

populate din Peninsula Balcanică şi din Italia. Aceasta era o dovadă a prestigiului câştigat de Imperiul în faţa popoarelor barbare, care îşi căutau pe teritoriul său ocrotire.

După moartea lui Constantinus Chlorus, Elena, mama împăratului s-a retras la Locurile Sfinte, unde s-a îngrijit de unele construcţii şi de ocrotirea celor săraci. Ea a murit, probabil, în 327, la Nicomedia, unde se afla atunci şi fiul ei. Acesta i-a ridicat statuia la Constantinopol iar oraşului Drepanum i-a dat numele de **Helenopolis**. O provincie pe malul asiatic al Pontului Euxin a devenit **Helenopontus**.

Câţiva ani mai târziu, un nou pericol a apărut la frontiera orientală. Devenind major, tânărul rege persan Sapor al II-lea, voia să recucerească teritoriile luate de romani la sfârşitul secolului al III-lea şi care aparţinuseră statului persan. La înrăutăţirea situaţiei a contribuit persecutarea creştinilor de către perşi care îi considerau pe aceştia, spioni ai Romei. Perşii au fost alungaţi de la frontiere în 336, prin ocuparea Armeniei.

În sfârşit, în 334-335, în Cipru, Calocaerus, un păzitor de cămile s-a proclamat împărat în condiţii neclare. Mişcarea a fost repede înfrântă.

În anul 335, Constantin, care se simţea slăbit, a hotărât ca, după moartea sa, imperiul să fie împărţit între fii săi: **Constantin II**, **Constantius** şi **Constans** precum şi între nepoţii **Dalmatius** şi **Hannibalianus**. Un an mai târziu, Constantin se afla în capitala de pe malurile Bosforului unde îşi serba cei treizeci de ani de domnie (**tricennalia**). La începutul lui 337, o solie persană îi cerea evacuarea Armeniei, la care împăratul a răspuns prin declaraţie de război. Cade, însă, bolnav, se retrage la vila sa din Ancyrona, lângă Nicomedia, unde moare la 22 mai 337. Cu puţin timp înainte de a-şi da sfârşitul, a fost botezat de episcopul semirian Eusebiu al Nicomediei, în legea creştină.

Corpul său, îmbălsămat şi depus într-un sicriu de aur, a fost dus în palatul său din Constantinopol unde a continuat să primească aşa numita **adoratio** din partea demnitarilor săi, ca şi cum ar fi fost în viaţă. După ce a fost împodobit cu purpură şi diademă şi expus în cea mai frumoasă sală a Palatului, a fost înmormântat cu mare fast în mausoleul de lângă biserica Sf. Apostoli, biserică construită de el pentru a adăposti moaştele celor 12 Apostoli, Constantin socotindu-se al treisprezecelea.

Biserica creştină l-a trecut în rândul sfinților numindu-l „*cel întocmai cu Apostolii*" fiind sărbătorit în fiecare an în ziua de 21 mai, împreună cu mama sa, Sf. Elena.

2. **Politica religioasă a lui Constantin. Sinodul I ecumenic de la Niceea.**

În cursul domniei lui Constantin, cercetătorii au stabilit trei perioade esențiale în raporturile pe care marele împărat le-a avut cu creştinismul. Este, în general, acceptată o primă perioadă, cuprinsă între anii 306-312, când el este considerat păgân. Înainte de a ajunge împărat, la curtea lui Diocleţian, Constantin a cultivat vechile rituri ale romanilor, iar după ce a urcat pe tron, a participat la ceremonii păgâne, a pus să se bată monede cu însemne păgâne.

Dar, după informațiile contemporanilor, el a fost îndrumat de tatăl său să, fie tolerant față de creştini. Spre deosebire de Diocleţian şi Galerius, tatăl lui Constantin, nu considera toleranța față de creştini ca o crimă împotriva statului. Se spune că ar fi avut chiar preoți creştini la curte iar una dintre surorile lui Constantin purta un nume creştin, **Anastasia**.

În 310, după moartea socrului său, Maximian, Constantin a încetat să se mai considere legat de dinastia herculiană întemeiată de acesta şi şi-a ales ca zeu protector pe **Sol Invictus**, ocrotitorul lui **Claudius II Goticul** (268-270), din care pretindea că se trage.

De pe monedele sale dispare chipul zeului Hercules, în locul lui apărând **Sol Invictus** (Soarele Invincibil), alături de **Mars Conservator**(Marte Conservatorul). Constantin privea însă Soarele ca pe un mediator între divinitate şi oameni.

O a doua perioadă este considerată cea dintre 312-324. La începutul ei, în 312, are loc schimbarea politicii religioase a lui Constantin care face primul gest de adeziune la creştinism. Împotriva lui Maxenţiu el porneşte expediția din Arles unde iernase, trece Alpii şi, mărşăluind asupra Romei, într-o zi, pe la amiază, potrivit istoricului contemporan Eusebiu din Cezareea, el vede: "străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruință al unei cruci întocmite de lumină… şi un scris glăsuind «să biruieşti întru aceasta»"(gr.εν τουτω νικα ; lat. in hoc signo vinces).

Eusebiu de Cezareea afirmă că această revelație l-a descumpănit pe Constantin care, inițial, n-a reuşit să-i descifreze înțelesul. Noaptea, în vis, i s-a arătat Mântuitorul, spunându-i să pună semnul văzut pe steagurile de luptă şi pe scuturile soldaților. Dimineața, Constantin a chemat oameni de încredere care să confecționeze din aur şi pietre scumpe semnul văzut. Era un drapel de o formă nemaivăzută până atunci: o suliță lungă de lemn aurit, în partea de sus cu o transversală în formă de cruce, de care flutura un drapel țesut cu aur şi bătut cu pietre prețioase. Pe el, sus, strălucea o coroană de aur şi nestemate, în mijlocul căreia era monograma lui Iisus Hristos, formată din două litere:X-P suprapuse (monograma lui Hristos). Dedesubt,era portretul în medalion al lui Constantin şi a celor doi fii ai săi, adăugate ulterior. Acest steag s-a numit **labarum**. Constantin a pus să se picteze pe toate scuturile soldaților săi, monograma lui Iisus Hristos. Acest episod este confirmat şi de către Lactantius şi de oratorul păgân Nazarius.

Orice ar fi stat în spatele gestului lui Constantin, o manifestare făţiş crestină s-a petrecut în fața unei armate zdrobitor, păgâne din punct de vedere numeric, în timpul deplasării împotriva unui oraş ai cărui locuitori erau în cea mai mare parte păgâni. Cert este că monograma lui Iisus Hristos, numită şi „monograma constantiniană” pe monede în acelaşi an cu bătălia de la Pons Milvius.

În urma victoriei, Constantin a rămas singurul stăpânitor al părții occidentale a Imperiului roman. La începutul lui 313, el se întâlneşte cu Constantia, sora vitregă a lui Constantin. Dar această întâlnire a rămas celebră în istorie datorită aşa-numitului “Edict de la Milan”, care acorda libertate tuturor religiilor inclusiv celei creştine şi dispunea restituirea lăcaşurilor de cult şi a bunurilor consfiscate ale Bisericii creştine. Se introduce o nouă jurisprudență referitoare la bunurile Bisericii.

Textul unui edict nu s-a păstrat însă. În circulara dată de Licinius la Nicomedia, în acelaşi an, se făcea referire la hotărârile luate împreună cu Constantin la Milan. Se dispunea restituirea lăcaşurilor de cult către comunitatea creştinilor (**corpus christianorum**). Se făcea precizarea că, în cazul în care aceste bunuri au ajuns la particulari, aceştia vor fi despăgubiți de stat.

Circulare asemănătoare s-au mai dat în Răsărit şi de către Maximin Daia. Nu s-au dat în Occident deoarece aici nu au fost valabile prevederile restrictive ale edictului lui Galerius.

Sunt cunoscute două scrisori ale Constantin către Annuinus, proconsul al Africii, amândouă înainte de 313, deci înainte de "Edictul de la Milan", prin care se ordona restituirea proprietăților bisericeşti iar cealaltă, prin care se scuteau preoții creştini de îndeplinirea sarcinilor publice (munera).

Cu toate că nu se poate vorbi în sensul strict al noțiunii de un "Edict de la Milan", epistola circulară sau rescriptul lui Licinius poate fi considerată o urmare a întâlnirii şi hotărârii luate de Constantin şi de Licinius la Milan. Sunt istorici care o atribuie exclusiv lui Licinius, ceea ce este, fără îndoială, o exagerare. Constantin a manifestat de la început o atitudine tolerantă şi favorabilă față de creştinism în timp ce Licinius s-a dovedit un prigonitor al acestuia în anii ce au urmat. Actul sau înțelegerea de la Milan, a plecat cu siguranță de la Constantin iar politica sa religioasă a produs o adevărată revoluție în Imperiu, pe bună dreptate numită **pax constantiniana.**

Este incontestabil că, între anii 312-324, Constantin a manifestat o tot mai evidentă bunăvoință față de creştinism, de exemplu, în atitudinea față de schisma donatistă, preluând atribuții care îl transformau în conducător al Bisericii creştine, cu toate că nu s-a botezat şi va păstra până la moarte titlul de **pontifex maximus**. El nu putea fi, totuşi, fățiş de partea creştinilor deoarece nu conducea Imperiul singur iar numărul păgânilor era încă mare.

Cu toate acestea, a început interzicerea unor culte păgâne. În 319 a oprit intrarea persoanelor în casele prezicătorilor şi la preoții păgâni care preziceau viitorul. Aceste preziceri nu mai puteau fi pronunțate decât în temple şi în ritualuri consacrate. Constantin numeşte pe Lactantius, un scriitor creştin, ca perceptor al lui Crispus, fiul său mai mare. Se instituie "Ziua Soarelui" sau a duminicii ca zi de sărbătoare săptămânală.

Cea de a treia perioadă a raporturilor lui Constantin cu creştinismul poate fi încadrată cronologic între anii 324-337. Ea începe cu victoria definitivă asupra lui

Licinius, atunci când Constantin a preluat conducerea şi asupra părții de Răsărit a Imperiului, unde creştinii erau mult mai numeroşi. Primul obiectiv urmărit de împărat a fost deschiderea porților întregului Imperiu în fața creştinismului şi câştigarea Bisericii de partea statului. Primul act în acest sens a fost o proclamație către răsăriteni care s-a păstrat la Eusebiu de Cezareea, în lucrarea „*De vita Constantini*" şi fusese afişat la Cezareea, pentru locuitorii Palestinei. Din textul proclamației se deduc şi prevederile înțelegerii din 313: libertate pentru creştini şi restituirea către aceştia a tuturor bunurilor confiscate (pământuri, grădini, capele, cimitire).

Articolele se referă la exilați sau condamnați în ocne şi mine, la soldații degradați pentru credința creştină. Se restituiau şi bunurile urmaşilor martirilor. Există o deosebire între cele hotărâte la Milan şi prevederile proclamației către răsăriteni. Acum sprijinul acordat creştinismului este mai clar, mai direct exprimat. Împăratul mărturiseşte că vrea să-i vadă pe cei mai mulți dintre supuşii săi în rândul creştinilor. Dacă el, totuşi, respectă conştiința necredincioşilor, o face deplângând "*îndărătnicia lor".* Vorbeşte de „*rituri şi ceremonii rătăcite*", operă a "*puterilor întunericului*" şi de "*templele deşertăciunii*". În Răsărit venirea lui Constantin a fost aşteptată cu frică: păgânii se temeau de represalii dar împăratul n-a luat măsuri de pedepsire a lor. A suprimat însă caracterul oficial păgân al întregii administrații. Guvernatorii numiți de el erau întotdeauna creştini. Pe cei rămaşi credincioşi păgânismului i-a oprit să mai aducă jertfe. Decretele sale conțineau expresii tot mai aspre la adresa păgânismului dar nu interziceau cultul lor. Păgânismul devine astfel redus la un simplu cult tolerat. Dovadă a acestei toleranțe a fost şi caracterul amestecat al serbărilor pentru inaugurarea noii capitale precum şi o lege publicată la Cartagina prin care erau scutiți de dări unii preoți păgâni (337). Autorul păgân Eutropius menționează în „*Epitome*" că, după moarte, Constantin a mers în rândul zeilor, alături de ceilalți împărați păgâni.

Împortant a fost primul Sinod ecumenic de la Niceea (325), convocat şi prezidat de împărat ca adevărat şef suprem al Bisericii. Creştinismul fiind la începuturile afirmării sale neîngrădite, încă în timpul lui Constantin cel Mare şi-au

făcut apariţia concepţii dogmatice care au încercat să dea interpretări diferite textelor sfinte. Disputele iscate acum au dezvăluit încă o dată interesele şi poziţiile puterii politice care vor avea consecinţe pe o lungă durată asupra destinului Imperiului. Ele au avut un rol profund în stabilirea raporturilor dintre Stat şi Biserică, dintre Bizanţ şi Occident.

Trecând peste donatism care nu a avut implicaţii deosebite în evoluţia vieţii religioase în Orient, prima erezie notabilă a fost **arianismul**, care îşi trage numele de la preotul alexandrin Arius. Acesta, printr-o interpretare raţională a dogmei creştine, care se înscrie mai degrabă într-un plan filosofic neoplatonician decât biblic, consideră că, dintre Persoanele treimice numai Dumnezeu-Tatăl poartă amprenta divinităţii, nefiind nici creat nici născut. Iisus Hristos ar ocupa în accepţiunea sa, un loc intermediar, între Dumnezeu şi lumea creată. Adversarii, în frunte cu Sfântul Atanasie, mai târziu ajuns episcop al Alexandriei (328-373),considerau pe Tatăl şi pe Fiul ca fiind "*de aceeaşi substanţă*".

Sinodul I ecumenic de la Niceea (325), covocat de împăratul Constantin cel Mare, a condamnat arianismul şi a proclamat că Fiul este de aceeaşi fiinţă cu Tatăl iar învăţătura Sfântului Atanasie a fost declarată "drept credincioasă", ortodoxă. Importante hotărâri s-au adus aici şi din punct de vedere al disciplinei eclesiastice. Astfel, canonul 5 prevedea ca "*toţi episcopii din eparhie laolaltă adunându-se, într-un loc să examineze toate chestiunile*" iar canoanele 14 şi 15 dispuneau ca episcopul hărăzit pentru o anumită episcopie să nu treacă în alt scaun episcopal. La acest Sinod ecumenic s-a dovedit cât de puternică era episcopia Alexandriei al cărei ierarh, Alexandru (313-328), a fost unul din principalii iniţiatori ai Sinodului. Contribuţia sa a fost importantă şi în redactarea Simbolului de credinţă niceean ca şi în elaborarea primei legislaţii canonice ecumenice.

Constantin cel Mare a hotărât acordarea de alocaţii anuale clericilor ortodocşi, fecioarelor şi văduvelor. În toate acţiuniunile pe care le-a inteprins el a urmărit unitatea Bisericii prin care vedea unitatea Imperiului. De aceea a intervenit energic pentru păstrarea unităţii Bisericii. Conflictul dintre Constantin şi episcopul Atanasie al Alexandriei a fost şi primul episod al luptei dintre puterea imperială şi cea

sacerdotală creştină. El a fost primul împărat creştin şi, odată cu el, popoarele continentului european s-au reunit în aceeaşi comunitate nu numai pe baza vecinătății geografice ci şi pe principiile aceleiaşi credințe.

Constantin cel Mare a emis şi alte legi din care rezultă influența creştinismului asupra sa: cea care pedepseşte uciderea sclavilor de către stăpâni sau care interzice dezmembrarea prin vânzare a familiilor de sclavi. A interzis, în principiu, luptele de gladiatori şi a introdus pedeapsa capitală pentru adulter.

3. Constantin cel Mare – ctitor de edificii creştine

O imagine asupra politicii religioase a marelui împărat ar fi incompletă dacă nu am trece în revistă principalele ctitorii creştine ale împăratului şi mamei sale, împărăteasa Elena:

- Biserica constantiniană Sf.Ioan din Lateran – este primul lăcaş de cult creştin de tip bazilical, început în 313.
- Bazilica Sf. Petru din Vatican, ridicată în 323, pe locul templului lui Apollo.
- Biserica închinată Sf. Apostol Pavel (**San Paolo fuori le mura**), în afara zidurilor de atunci ale vechiului oraş Roma.
- Biserica Sfânta Cruce din Ierusalim ridicată în palatul Sessorianus din Roma, ctitorie a mamei împăratului, aici fiind depus apoi lemnul Sfintei Cruci.
- Biserica Sf.Agnes din Roma, o bazilică cu trei nave, alături de care împăratul a pus să se construiască un baptisteriu, pe locul unde sora sa, Constantia, şi fiica sa cu acelaşi nume, au fost botezate de episcopul Silvestru.
- Biserica în cinstea martirului Laurențiu, în Roma, pe "via Tiburna", cu trei nave.
- Biserica ridicată în cinstea martirilor, preoții Marcellinus şi Petru, pe via Lavicena, la trei mile de Roma. Aici a fost înhumată mama împăratului, într-un mausoleu-rotondă, ataşat de biserică.
- Biserica închinată Apostolilor Petru şi Pavel şi Sf. Ioan Botezătorul, la Ostia.
- Biserica din Neapole, alături de care, pe o lungime de opt mile, a construit un apeduct şi un forum nou.

- Biserica Sf. Apostoli din Capua.

În partea de Răsărit a Imperiului, la Locurile Sfinte şi la Constantinopol, împăratul Constantin şi mama sa Elena au ridicat importante edificii cultice. Să le enumerăm pe cele mai reprezentative şi mai cunoscute, majoritatea distruse de oameni, de vremuri şi de vreme:

- Biserica Naşterii Mântuitorului din Betleem, monument comemorativ şi lăcaş de cult. Probabil a avut un plan octogonal, cu acoperiş sub formă de piramidă sau boltă (martyrionul) şi o bazilică cu cinci nave, atrium şi patru portice.
- Biserica Învierii (Anastasis), sfinţită în 335, în prezenţa împăratului, cea mai impunătoare realizare constantiniană din Palestina, cu cinci nave, acoperiş în şarpantă, atrium cu patru portice. Spre vest, biserica era legată cu grota în care s-a aflat mormântul lui Iisus Hristos, deasupra căreia a fost construită o rotondă. A existat până în secolul al XI-lea.
- Biserica Înălţării, de pe Muntele Măslinilor, numită şi Eleona, a fost construită de Elena şi împodobită de Constantin. Avea cinci nave, absidă poligonală cu două pastoforii şi cu portice.
- Biserica de pe malul lacului Ghenizaret, construită de către mama împăratul pe locul unde Iisus Hristos a săvârşit minunea înmulţirii pâinilor şi a peştilor. Era o bazilică cu trei nave şi cu planul în formă de **tau** (bazilică cu transept).
- Biserica din Antiohia. Avea formă octogonală, de dimensiuni uriaşe, numită şi **Domus Aurea**. Nu se cunoaşte decât din descrieri. A fost se pare, modelul bisericii San Vitale din Ravenna.

La Constantinopol, ctitoriile lui Constantin cel Mare au fost:

- Biserica Sf. Sofia, închinată Înţelepciunii Divine, ca biserică palatină şi episcopală. Avea plan bazilical, acoperit, se pare, în şarpantă, a fost reconstruită în întregime de către Iustinian.
- Biserica Sf. Irina, închinată Păcii Divine (**Eirene**).
- Biserica Sf.Apostoli, terminată şi sfinţită de fiul său, Constantius, şi destinată să adăpostească moaştele celor 12 Apostoli. Lipit de ea se afla mausoleul lui Constantin

cel Mare. A fost distrusă în întregime. Din planul ei s-a inspirat prima variantă a bisericii San Marco din Veneția.

Să mai amintim că împăratul Constantin a ridicat şi la Trier (**Augusta Treverorum**), fosta capitală a părții occidentale a Imperiului o dublă bazilică creştină.

Împăratul creştin a patronat introducerea unor inovații care vor constitui, cu timpul, stilul atât de caracteristic al Bizanțului în arhitectură: folosirea transeptului, acoperişul în şarpantă, absida poligonală a altarului, tribunele deasupra navelor laterale. Prin bisericile pe care le-a ctitorit, Constantin a introdus fastul arhitecturii romane în cultul creştin simplu până atunci în formele sale exterioare.

4. Întemeierea Constantinopolului

Spre sfârşitul perioadei Principatului (mijlocul secolului al III-lea), centrul de greutate al Imperiului roman s-a mutat spre Răsărit unde exista o viață economică înfloritoare şi o populație mai numeroasă.

În Răsărit, amenințarea popoarelor barbare creştine şi, în special la Dunăre şi la frontiera din Asia, venea, mai ales, prin presiunea regatului neopersan al sassanizilor. Aceştia se considerau moştenitorii vechilor Achemenizi şi revendicau toate teritoriile foste ale regatului persan.

Primul care şi-a dat seama de modificarea petrecută în evoluția evenimentelor şi de creşterea importanței părții orientale a fost Dioclețian (284-305). El a preluat conducerea părții orientale a Imperiului, a reorganizat apărarea frontierelor amenințate şi şi-a instalat reşedința în Asia Mică, la Nicomedia.

Constantin cel Mare şi-a îndreptat atenția asupra cetății Byzantion, de pe malul european al Bosforului. Numele acestui oraş este de origine tracică, din cuvântul „βυξας” = rege. În secolul al VI-lea î.Hr. aici s-a înființat o colonie de către grecii din Megara şi astfel oraşul a ajuns grecesc. Privind evoluția denumirii acestui oraş de la Byzantion la Istanbul, să reținem etimologia dată de eruditul nostru istoric **Aurel Decei** care preciza că următoarea fază a devenirii sale a fost, după **Byzantion**, „oraşul

lui Constantin”= **Constantinopolis**, de unde arabul apoi otomanul Kostantiniyye. Grecii i-au spus şi îi spun şi azi **Polis** sau Eίς τήν πολιν, (**is tin Polin)** sau **Stinboli**, în pronunţie populară. Această denumire populară apare, într-o cronică arabă din secolul al X-lea, sub forma arabă **Istinboli** şi, de aici, turcii selgiucizi au adoptat forma **Istanbul**.

În anul 196 d. Hr.împăratul Septimius Severus, pedepsind pe bizantini pentru că s-au aliat împotriva lui, a distrus cetatea schimbându-i şi numele în **Antonia** sau **Antoninia**, aducând-o la categoria de sat. Curând însă, tot el şi apoi împăratul Caracalla, au restaurat-o şi înfumuseţat-o, numele nou fiind dat uitării.

Iniţial nici Constantin cel Mare nu a avut o atitudine prea binevoitoare faţă de oraş. El a pedepsit cetatea dărâmându-i zidurile şi exilând pe majoritatea locuitorilor ei pentru că s-au aliat cu Licinius împotriva sa. Dar oraşul va depăşi şi această fază. Constantin şi-a dat seama de avantajele poziţiei sale, fiind mai aproape de Dunăre dar şi de perşi, de unde veneau principalele pericole pentru statul său.

La mai puţin de două luni după înfrângerea definitivă a lui Licininius, la 8 noiembrie 324, Constantin a înălţat la rangul de „Caesar” pe fiul său Constantin II şi a pus temeliile noii capitale. Inaugurarea oficială şi instalarea autorităţilor politice a avut loc la 11 mai 330.

Întemeierea noului oraş a fost asemuită cu întemeierea Alexandriei de către Alexandru Macedon sau cu cea a Romei, mai ales că şi Constantinopolul se întindea pe şapte coline. Este adevărat că urbea s-a ridicat la început numai pe cinci şi abia în timpul împăratului Teodosie al II-lea, când s-a mutat zidul de incintă, s-a ajuns la şapte coline.

Constantin cel Mare a vrut să fie departe de aristocraţia romană rămasă credincioasă vechilor tradiţii dar a acordat aceleaşi favoruri locuitorilor Constantinopolului ca şi celor ai Romei: privilegiul distribuirii de grâu, nu ca o măsură de asistenţă publică ci ca o consacrare a unor drepturi ce se cuveneau numai învingătorilor lumii. Atâta doar că acum grâul era adus nu din Africa sau Sicilia ci din Egipt.

Inaugurarea noii capitale a fost marcată de mari sărbători păgâne şi creştine. Încă în 328, în forul principal, sau forul lui Constantin, a fost aşezată, în vârful unei coloane de porfir, statuia de bronz aurit a împăratului, reprezentat ca zeu al Soarelui, cu o cunună de raze pe cap. O statuie asemănătoare a ridicat împăratul în cinstea mamei sale, Elena, în piața Augustaeon.

Constantin a mărit oraşul lui Septimius Severus, mutând cu o milă mai spre vest, zidul de incintă al oraşului. "Noua Romă" era ridicată pe coline nu prea înalte şi erau împărțită în 14 regiuni administrative. Avea toate instituțiile pe care vechea capitală le deținea: **Capitoliu**, **Senat**, **Praetoriu**. Dispunea de o **Via Sacra** şi un **Forum**. Palatul imperial reproducea pe cel de la Roma iar Hipodromul era o variantă arhitectonică a lui **Circus Maximus**. Înalta aristocrație a Imperiului de aici, nu trebuia să simtă în nici un fel că locuia într-un oraş de rang inferior vechii Rome. Fiind o realizare nouă, Constantinopolul putea fi considerat cel mai modern oraş al vremii chiar dacă dorința de a fi, totuşi, o imitație îi diminuau acest caracter.

Au fost aduse aici numeroase monumente vestite din alte părți ale Imperiului: din Grecia, Italia, Asia Mică. Aşa s-a întâmplat cu coloana de bronz în chip de şerpi răsuciți, care fusese ridicată la Delphi, în amintirea victoriei grecilor asupra perşilor, în 479 î.Hr. Templele antice au fost însă respectate în vechiul oraş. S-au ridicat, din inițiativa împăratului, numeroase edificii creştine. Constantin a stimulat construcțiile de case în noua capitală obligând chiar pe marii latifundiari să-şi ridice case în capitală.

"Noua Romă" a devenit curând cel mai important centru meşteşugăresc şi comerciale al Imperiului. Oraşul a fost dotat cu o Universitate care, în timp, avea să devină una dintre instituțiile de învățământ cele mai prestigioase.

5. Reformele lui Constantin cel Mare

În timp ce în domeniul religios, Constintin a acționat aproape că într-un mod revoluționar, cu totul opus față de Diocleţian, în domeniul administrativ, economic şi militar, el a continuat reformele acestuia.

Profilul dat de Constantin instituțiilor se va păstra până în secolul al VII-lea, când o profundă reformă administrativ va duce la sistemul **themelor,** dar principiile sale conducătoare – autocrația puterii imperiale, centralizarea şi birocratizarea statului – se vor perpetua până la încheierea existenței Imperiului, aşa cum l-a creat Constantin cel Mare.

El a urmărit în primul rând întărirea autorității imperiale, atât de zdruncinată în secolul al III–lea. S-au separat administrațiile: cea civilă de cea militară, cea centrală de cea provincială. Au fost reduse simțitor atribuțiile Senatului. Întreg aparatul de stat era condus din vârful piramidei de către Împărat.

Constantin cel Mare a dat maiestății imperiale un caracter mai impunător. În afară de diademă, ca semn al consacrării, a introdus gestul încoronării divine ilustrat pe monedele bătute în ultima parte a vieții (o mână ce coboară din cer care îl încoronează pe împărat).

Titlul de **Imperator Caesar** a fost înlocuit cu cel de **Dominus Noster**. A renunțat la titlul de **Invictus** de reminiscență păgână (de la zeul Soare), dar l-a adăugat pe cel **Triumphator**. A căutat să introducă sistemul ereditar de domnie. La curte a imitat fastul suveranilor orientali. Astfel **cubiculum**, camera de culcare a împăratului şi a membrilor familiei a fost încredințată spre pază eunucilor peste care, superiorul, **praepositus sacri cubiculi,** era un fel de majordom, având în subordine întregul personal de servire al Palatului imperial, funcție deosebit de importantă.

Apoi, vechiul Consiliu al împăratului, **consilium principis** („consiliul de coroană"), care se întrunea periodic, a fost transformat într-o instituție permanentă: **sacrum consistorium**. Membrii acestui Consistoriu au primit însărcinări deosebite de control asupra administrației statului. Unii au fost trimişi în provincie cu puteri excepționale (**missi dominici**), pentru a verifica modul în care funcționează administrațiile locale.

O funcție cheie în anturajul împăratului era aceea de **magister officiorum.** Acesta era comandatul gărzii călare, ministru cu probleme externe, mare maestru de ceremonii. Controla întreaga administrație şi, în special, pe cea a prefecturilor.

După **magister officiorum**,cel mai înalt funcţionar era **quaestor sacri palatii,** locţiitor al împăratului în probleme juridice, având în subordine **notarii**.

Rolul prefecţilor pretoriului a scăzut în timpul lui Constantin cel Mare. Roma şi Constantinopolul ieşeau de sub jurisdicţia lor militară fiind supuşi, fiecare, câte unui prefect al capitalei (**praefectus urbi**). Această instituţie era menită să contracareze pe cea a prefecţilor pretoriului, oricând capabili, prin forţele pe care le aveau în subordine, să provoace lovituri militare de palat.

Importante schimbări au fost făcute şi în armată. Ea era formată din soldaţi recrutaţi din rândul ţăranilor şi din barbari angajaţi. Din secolul al IV-lea, serviciul militar apare ca o obligaţie legată de proprietatea. S-a introdus şi posibilitatea răscumpărării cu bani a serviciului militar, bani cu care erau angajaţi barbari.

Din punct de vedere al provenienţei soldaţilor, unii erau recrutaţi din rândul barbarilor învinşi (**gentiles**). Urmau apoi barbarii federaţi, de preferinţă germeni, care erau unităţi de elită ale armatei. Totuşi, unităţile cele mai importante au rămas **legiunile,** urmate de **vexillationes,** unităţi de cavalerie. Pe o treaptă ierarhic inferioară se situau **auxilia** şi **cohortes**, subunităţi de infanterie.

Armata în sine se împărţea, după locul în care îşi exercita atribuţiile, în două mari categorii: de frontieră (**ripenses**, **limitanei**) şi de rezervă (sau de manevră), numiţi şi **comitatenses**. Aceştia din urmă erau la dispoziţia împăratului în caz de acţiuni militare de anvergură.

Limiteneii aveau serviciul militar de douăzeci şi cinci de ani iar cei de rezervă, douăzeci. Aceştia din urmă erau plătiţi mai bine, dar primii dispuneau de loturi de pământ şi scutiri de obligaţii faţă de stat. Constantin a pus accent pe armata internă în dauna celei de frontieră ceea ce denotă strădania spre o politică militară activă, ofensivă.

Faţă de zona Dunării de Jos**,** Constantin a continuat politica începută de Diocleţian, existând dovezi ale întinderii stăpânirii sale şi la nord de fluviu, incluzând în Imperiu părţi din Oltenia şi Muntenia. Mărturii ale acestor preocupări sunt: refacerea cetăţii Tropaeum Traiani, fortificarea cetăţilor Noviodunum, Ulmetum, Tomis şi Histria. În 316 a fost refăcut castrul lui Traian de la Drobeta şi a fost

construit podul de peste Dunăre între Oescos şi Sucidava, inaugurat la 5 iulie 328, se pare, în prezenţa împăratului. Pe malul stâng al fluviului a ridicat o nouă fortăreaţă - Constantiniana Daphne.

Putem concluziona, deci, că domnia lui Constantin cel Mare reprezintă o creştere deosebită a prestigiului şi forţei instituţiei imperiale. El a tins ca monarhia să fie una administrativă, strict ierarhizată, bine supravegheată şi, în care, toată autoritatea să fie concentrată în mâna împăratului. În sfârşit, făcând din creştinism o religie acceptată în stat, înzestrând-o cu privilegii şi imunităţi, apărând-o de erezii, înconjurând-o în toate ocaziile de protecţia sa, Constantin dădea încă o caracteristică distinctă autorităţii imperiale. Avându-şi reşedinţa între episcopi, ca unul dintre ei, prezentându-se ca păzitor al dogmei şi disciplinei, intervenind în toate treburile Bisericii, legiferând şi judecând pentru ea, convocând şi prezidând sinoadele, dictând chiar punctele legilor, Constantin - şi după el toţi succesorii săi, care au fost fie arieni, fie ortodocşi - şi-au reglementat raporturile dintre Biserica şi Stat după aceleaşi principii. Acestea au fost cele ce au determinat imixtiunea uneori categorică a împăratului în treburile Bisericii. Toate se inspirau din concepţiile despre putere ale monarhiilor orientale şi încă aproape un secol - până în 476 - Imperiul roman a supravieţuit deoarece în Orient tradiţia romană a fost promovată cu putere, pentru că, în jurul curţii lui Constantin, partea de Răsărit a monarhiei a continuat să se dezvolte reuşind să-şi păstreze conştiinţa proprie.

6. Creştinismul răsăritean sub urmaşii lui Constantin

Încă în anul 335, cu prilejul sărbătoririi a treizeci de ani de domnie (tricennalia), Constantin a împărţit Imperiul între cei trei fii şi doi nepoţi ai săi, fără să indice pe nici unul ca având întâietate între ceilalţi. Armata a refuzat să-i recunoască pe nepoţi (Dalmatius şi Hannibalianus). Cei trei fraţi s-au întâlnit la Viminacium (în Moesia Superior) şi şi-au împărţit astfel diacezele.

- Constantin II, fiul cel mai mare, a primit Occidentul (Britannia, Gallia, Spania.);
- Constantius II a luat Orientul (Aisia Mică, Siria, Palestina, Egiptul (şi Tracia);
- Constans a obținut Italia, Africa, Panonia şi Illyricum.

Constans a avut numai 14 ani când s-a făcut această împărțire şi el a fost inițial sub tutela lui Constantin II, dar, în 340, el a pretins autonomia sa ceea ce a dus la un război între cei doi frați, încheiat cu victoria lui Constans şi moartea, într-o ambuscadă, a lui Constantin II.

Până în 350, cei doi frați au domnit în bună înțelegere, cu toete că între ei existau deosebiri de credință, Constans fiind ortodox iar Constantius II, arian. În 350, în urma unui complot, Constans este ucis, astfel că singur împărat rămâne Constantius II, peste tot Imperiul.

Noul „Augustus" a trebuit să faci față unor probleme grele atât în Occident cât şi în Orient. Perşii care, încă din 338, au început prin a asedia cetatea Nisibis, vor continua până în 350 să atace permanent Imperiul. Persecuțiile împotriva creştinilor erau un fenomen obişnuit. Episcopul de Seleucia şi-a găsit moartea cu acest prilej iar istoricul Sozomenos menționează chiar zece mii de martiri. Constantius II nu a putut să ducă un război decisiv iar în 361 moare în oraşul Tars, în drum spre Occident, împotriva vărului său Iulian, care îi va fi succesor.

Constantius II a fost un arian convins şi a reuşit, până la sfârşitul domniei sale, s-o impună Imperiului ca doctrină oficială. El a fost mai conciliant până când a trăit fratele său, Constans, dar apoi atitudinea sa a fost ireconciliabilă.

În plan spiritual-religios perioada s-a caracterizat prin cearta dintre niceeni şi arieni care n-a putut fi aplanată nici de Sinodul I ecumenic de la Niceea. În 338, Sf.Atanasie care era exilat la Augusta Treverorum şi-a redobândit scaunul patriarhal datorită mai ales sprijinului dat de Constantin II. El a fost însă nevoit să facă față opoziției puternice a arienilor, separați acum în două grupări:

– **semiarienii** sau **omiusienii,** cei mai numeroşi, care afirmau că Fiul este „*asemănător în substanță cu Tatăl* ”. Ei erau numiți şi **eusebieni** pentru că aveau în frunte pe episcopul Eusebiu de Nicomedia;

– **arienii radicali** sau **anomienii,** după conducătorul lor, Eunomius, episcop de Cizic, care considerau că între Tatăl şi Fiul există o deosebire fundamentală, de substanță (Fiul este „*neasemănător cu Tatăl şi în toate şi după ființă*”).

Sfântul Atanasie care fusese reintegrat în scaun nu în urma unui sinod ci prin poruncă împărătească, a fost acum alungat din scaunul patriarhal. El a fugit în Italia unde a cerut sprijinul papei Iulius care i-a invitat pe episcopii din Orient să vină la un sinod la Roma, pe această temă. Aceştia refuzând, în 340, papa îl declară pe Sfântul Atanasie nevinovat.

În acest timp, papa l-a convins pe Constans să-l determine pe fratele său Constantius II să convoace un sinod care să dezbată cazul Sfântului Atanasie si să-l reaşeze în scaun. În 342 sau 343 s-a ținut un sinod la Sardica (Sofia), le care au venit şi occidentalii şi orientalii. Nu s-a ajuns la o înțelegere: occidentalii l-au declarat pe Sfântul Atanasie nevinovat iar orientalii arieni, întruniți într-un sinod separat, la Adrianopol, l-au condamnat formulând un nou Crez. În 345 a fost repus în scaun, după moartea antecesorului său, Grigore. A fost exilat însă, în 356, pentru a treia oară de către Constantius II.

În 359, într-un sinod ținut la Rimini şi un altul la Seleucia în Palestina), episcopii, au adoptat ca formulă de credință oficială, arianismul.

Pentru creşterea prestigiului Noii Rome un moment important l-a constituit aducerea aici a moaştelor Sfântului Apostol Andrei de către Constantius II, în 357. Acesta va fi un punct de referință în afirmarea pe viitor a originii apostolice a Constantinopolului.

Amestecul brutal al împăratului arian în treburile Biserici Răsăritene s-a manifestat şi fată de persoana care ocupa scaunul episcopiei Constantinopolului. După moartea patriarhului Alexandru (337) i-a urmat Pavel. Dar, întrucât hirotonirea şi alegerea a fost făcută fără încuviințarea sa, împăratul Constantius II a venit la Constantinopol, a întrunit un sinod de episcopi arieni care 1-au alungat pe Pavel

pentru că era ortodox şi a adus în locul său pe Eusebiu, episcop de Nicomedia (339). După moartea acestuia, credincioşii 1-au restabilit pe Pavel, în timp ce arieni 1-au ales pe Macedoniu, diacon la Sfânta Sofia. Alungat iarăşi de către împărat, Pavel a mers la papa apoi 1a Constantin II, împărat al Occidentului, de la care, primind scrisori de recunoaştere a revenit în scaunul episcopal. Dar nici acum situația nu a fost de durată, Constantius II trimițând pe prefectul pretoriului să-1 alunge. Prins, apoi exilat, a fost în cele din urmă ucis iar locul său, luat de către Macedoniu.

O agravare a situației creştinismului se produce în timpul scurtei domnii a lui **Iulian Apostatul** (361-363)care făcea parte din dinastia constantiniană. A primit o educație creştină deosebită. A studiat la Constantinopol şi apoi la Nicomedia. În tot acest timp el a dus o viață ascetică şi se presupunea că vrea să devină preot. Dar încă din 351 el s-a convertit în secret la păgânism frecventând apoi filosofi din Asia Mică şi pe taumaturgul Maximus din Efes, un vestit adept al păgânismului, Studiile şi le-a continuat la Atena unde s-a întâlnit cu Vasile cel Mare şi cu Grigore de Nazianz.

În 355, Constantius II îl face „Caesar" şi îl trimite în Gallia unde se distinge ca un bun general. Succesele lui îl neliniştesc însă pe Constantius II care îi cere să-şi trimită o parte a trupelor în Orient pentru luptele împotriva perşilor. Trupele au refuzat însă să se supună, s-au răsculat şi l-au proclamat „Augustus" pe Iulian. Acesta a pornit spre Orient cu armata sa iar Constantius II s-a pregătit să-l întâmpine. Moartea subită a împăratului, în noiembrie 361, 1-a adus pe tron pe Iulian.

Convertirea sa la păgânism s-a datorat în bună parte înclinațiilor sale spre misticism şi anturajului frecventat în tinerețe dominat de ideile neoplatonice. La aceasta trebuie adăugată şi ura față de Constantius II care a omorât mulți membri ai familiei sale, dragostea pe care o avea față de cultura antică şi admirația pentru cultele păgâne. O primă lovitură pe care Iulian a dat-o credinței creştine a fost un decret prin care erau declarate ca recunoscute toate ereziile din interiorul ei iar clerul creştin era privat de toate drepturile pe care i le conferise Constantin cel Mare (scutirile de sarcinile municipale- munera).

Iulian crează chiar o „*biserică păgână*", o alcătuire artificială, după modelul celei creştine. Într-o lucrare intitulată „*Contra Galileenilor*", îi combate pe creştini ai,

concomitent, îi sprijină pe evrei, mai ales în renovare templului de la Ierusalim (distrus apoi de un cutremur). El n-a avut trecere cu concepțiile sale decât în cercurile restrânse ale unor intelectuali excentrici dar marea masă a creştinilor l-a urât mai ales datorită campaniei sale susținute pentru distrugerea bisericilor închinate martirilor şi transformarea lor în temple. Se pare că în timpul său au fost martirizați şi cei patru creştini de la Niculițel: Attalos, Phillipos, Zottikos, Kamasis.

Iulian a murit în 363, într-un război împotriva perşilor. Cu el se stinge ultimul descendent al lui Constantin cel Mare, aşa-numita "*a doua dinastie flavică*" sau „*dinastia constantiniană*”. Toleranța manifestată de Constanțiu II față de arieni a determinat după mortea sa o recrudescență a acestei erezii. Împărații ce i-au urmat nu numai că s-au ataşat deschis arianismului dar au impus şi Bisericii orientarea lor proprie. Iulian, ultimul reprezentant al dinastiei merge până la apostazie, readucând Imperiul la situația în care fusese înainte de a pune pe tron primul reprezentant al ei, Constantin cel Mare.

CAPITOLUL VI

MARILE PROBLEME ALE IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLELE IV-V

Criza provocată de invazia barbară

Într-o lungă perioadă istorică, ce a ţinut de la 306 până la 518, două crize grave au zguduit Imperiul dându-i acestuia, în cele din urmă, o fizionomie proprie. Prima a fost criza provocată de invazia barbară.

După secolul al III-lea, la toate frontierele, la Dunăre ca şi la Rin, barbarii din Germania au intrat printr-o infiltrare lentă pe teritoriul roman. Unii, în grupuri mici, venind ca oşteni sau în calitate de lucrători, alţii, cu triburi întregi, atraşi de siguranţa şi prosperitatea Imperiului, cerând să li se dea pământ, pe care îl primeau gratuit de la administraţia Imperiului. Marile mişcări de popoare care aveau loc fără încetare în lumea germană instabilă, au grăbit această împingere a barbarilor. Sub loviturile lor, în secolul al V-lea Imperiul roman de Apus s-a prăbuşit şi se putea crede că nici Bizanţul nu va suporta mai bine decât Roma şocul acesta formidabil.

În secolul al IV-lea, vizigoţii au ameninţat grav partea de Răsărit a Imperiului. În 376, pentru a scăpa de huni, 100.000 de vizigoţi au forţat Dunărea intrând în Imperiu şi cerând pământ şi ocrotire. Primiţi în Moesia, în calitate de federaţi, ei s-au ridicat doi ani mai târziu, l-au înfrânt şi l-au ucis pe împăratul Valens (364-378) la

Adrianopol apoi au invadat Tracia. Generalii împăratului Teodosie cel Mare au reuşit să-i respingă şi tratatul din 382 i-a readus la simpla condiție de federați.

Dar, după moartea lui Teodosie cel Mare, vizigoții s-au ridicat din nou, sub conducerea conducătorului lor, Alaric, invadând Tracia, Macedonia, Thesalia, Peloponezul şi devastând Grecia. Fiul şi urmaşul lui Teodosie cel Mare pentru partea de Răsărit, Arcadius (395-408) nu a reuşit să-i oprească, mai ales datorită faptului că trupele sale erau trimise să apere Occidentul. Când generalul Stilicon, chemat din Apus în ajutorul Răsăritului, i-a înconjurat pe vizigoți la Pholoe, în Arcadia (396), acesta n-a reuşit să le impună condiții. Dimpotrivă, a trebuit să le cedeze noi teritorii şi Arcadius să-i acorde lui Alaric titlul de **magister militum per Illyricum**. Acesta a fost momentul când, la Constantinopol, influența germanică a ajuns deosebit de puternică.

În timpul lui Arcadius, gotul Gainas s-a impus la curte ajungând să-l domine pe împărat şi să-şi exercite puterea prin teroare. Populația Constantinopolului s-a răsculat însă şi a măcelărit pe goții din capitală, alungând pe Gainas care a fost ucis (400).

Asasinarea generalului Stilicon în 408 l-a determinat pe Alaric, mereu amenințător şi turbulent, să se arunce asupra Occidentului slăbit şi prin pierderea celui mai bun general al său. Regele vizigot a mai încercat şi înainte, în 402-403, să ocupe Roma dar fusese înfrânt de Stilicon în Italia şi silit să se întoarcă în Illyricum. De data aceasta, Alaric a ocupat Roma prădând-o îngrozitor (24 august 410).

Constantinopolul a scăpat, astfel, de amenințarea vizigoților tentați de alte prăzi şi care s-au stabilit apoi în Gallia şi în Spania. Treizeci de ani mai târziu, au apărut hunii.

Popor de origine asiatică, hunii au înaintat spre vest intrând în Europa la mijlocul secolului al IV-lea. În 395 au străbătut Caucazul devastând totul în calea lor: Asia Mică, Siria, Mesopotamia. Stabiliți pe linia Dunării, s-au arătat atât de amenințători încât, pentru a-i opri, Teodosie al II-lea a consimțit să le plătească un tribut anual. Când, în 434, Attila a preluat puterea, pretențiile acestuia au crescut. A cerut dublarea tributului. Nemulțumit în continuare, în 441 a forțat Dunărea, a cucerit

Viminacium (Branicevo), Singidunum (Belgrad), Sirmium (Sremska Mitrovița), Naissus (Niş) şi a amenințat Constantinopolul. Tributul a fost mărit acum de trei ori. Dar Attila nu s-a mulțumit nici cu atât. În 447 a invadat Grecia şi s-a apropiat de capitala Imperiului.

S-au purtat iarăşi tratative şi se putea crede că este iminentă o catastrofă când, în 450, împăratul Marcian (450-457) a refuzat foarte curajos, plata tributului. A fost primul împărat care a primit coroana din mâna patriarhului de Constantinopol. Obiceiul a fost păstrat până la ultimul împărat al Imperiului bizantin. De această dată, în disputa dintre huni şi Imperiul de Răsărit, norocul a surâs acestuia din urmă. Ca atâția alții, Attila şi-a dus oştile în Occident. Aliat cu gepizii, ostrogoții şi herulii, Attila a fost înfrânt pe Câmpiile Catalaunice de către armata romană comandată de generalul Aetius (451). A fost una dintre ultimele şi cele mai mari bătălii ale antichității. Puțin mai târziu, moartea celui ce a rămas în istorie sub numele de **flagellum Dei**, a determinat destrămarea imperiului hun (453).

În a doua jumătate a secolului al V-lea, ostrogoții la rândul lor, au început lupta cu Imperiul care i-a angajat în serviciul său, acordându-le pământuri (462) şi încercând pe conducătorii lor cu onoruri şi bani. Aceştia au ajuns să intervină chiar în treburile interne ale statului (474). Regele lor, Theodoric, la moartea împăratului Leon I (457-474), a contribuit mult la victoria lui Zenon asupra rivalului său. De acum barbarii vor fi mai pretențioşi ca niciodată. În zadar s-a încercat să se opune conducătorii unii altora (479). Theodoric a jefuit Macedonia, a amenințat Tesalonicul, cerând mereu favoruri şi obținând, în 484, titlul de consul. A amenințat Constantinopolul în 587, dar şi el s-a lăsat atras de Italia unde, după 476, Imperiul de Apus se prăbuşise şi, foarte abil, Zenon i-a propus să-l recucerească. Odată în plus, pericolul a fost înlăturat.

Data de 28 august 476 este una de referință în istoria universală. După două decenii de anarhie politică, ultimul împărat, care îşi mutase reşedința la Ravenna, Romulus Augustulus, fiul patriarhului Orestes, a fost detronat de Odoacru, căpetenia herulilor. Aceasta a trimis insemnele imperiale la Constantinopol, ceea ce însemna recunoaşterea de către Odoacru a autorității Constantinopolului de la care aştepta, în

schimb, o consacrare a puterii. Împăratul Zenon îl numeşte **magister militum per Italiam**.

Invazia barbară a alunecat de-a lungul frontierelor Imperiului de Răsărit, neafectându-l decât foarte puțin. Astfel în timp ce Noua Romă se ridica aproape nestânjenită, cea veche îşi pierdea strălucirea pe care o ceda Orientului.

Luptele hristologice. Al doilea, al treilea şi al patrulea Sinod ecumenic.

Este destul de greu astăzi să se înțeleagă importanța pe care aveau în secolele IV şi V toate marile erezii, cum ar fi arianismul, nestorianismul sau monofizismul, care frământau Biserica şi întregul Imperiu de Răsărit. S-ar putea crede că, în realitate, ele nu erau altceva decât simple dispute teologice ale unor învățați manifestate în discuții pretențioase asupra unor noțiuni subtile. În realitate ele aveau sensuri profunde şi o altă greutate decât ne-o putem azi imagina, fiind urmărite cu mai multă preocupare şi nelinişte decât chiar apropierea sau îndepărtarea barbarilor.

Adepții lui Arius nu s-au supus anatemei ce a fost pronunțată asupra lor la primul Sinod ecumenic şi secolul al IV-lea a fost dominat de o luptă îndârjită – la care împărații înşişi au luat parte – între adversarii sau apărătorii Ortodoxiei.

Un adept al arianismului a fost împăratul **Valens** (364-369). El a fost botezat de către Eudoxius, episcop arian moderat, care a devenit episcop de Constantinopol (360-370). Valens a încercat să impună prin forță arianismului niceenilor. De aceea erezia a făcut mari progrese în timpul său între populațiile germanice din stânga Dunării provocând tulburări şi sciziuni în rândul autorității bisericeşti şi a populației creştine. El era sprijinit în acest sens de către Modestus, prefectul pretoriului din Orient. Numeroşi episcopi ortodocşi au fost alungați din scaun. În 365 a fost surghiunit şi Sfântul Atanasie cel Mare, dar a fost readus de împăratul Valens în anul următor datorită popularității sale în lumea creştinilor ortodocşi.

Neşansa lui Valens în răspândirea arianismului a fost activitatea Părinților Capadocieni, a lui Meletie de Antiohia, a Sfântului Atanasie cel Mare şi a fratele său

Petru al Alexandriei. Între opozanții din Apus trebuie amintiți papa Damasus şi Sf. Ambrozie al Milanului. În Dobrogea este cunoscut incidentul pe care l-a avut Valens cu episcopul Bretanion (Vetranion), pe care a încercat, în biserică, să-l aducă la credința ariană, ceea ce episcopul a refuzat cu demnitate părăsind biserica şi plecând în alta, împreună cu poporul ataşat învățăturii niceene.

Lupta care a început în secolul al IV-lea şi s-a dat cu privire la unitatea celor două naturi – natura umană şi natura divină – din persoana Mântuitorului Hristos, a accentuat şi mai mult divergențele. Cu atât mai mult cu cât şi politica s-a amestecat în treburile religioase.

În acest sens, contribuția lui **Teodosie cel Mare** (379-395) la consolidarea creştinismului în Imperiu a fost deosebită. Acesta a adus numeroase hotărâri în sprijinul creştinismului. Cât de limpede şi de categoric în favoarea creştinismului a fost împăratul încă de la începuturile domniei sale rezultă din edictul dat la 27 februarie 380 în care recomandă: „*să credem, după învățătura apostolică şi doctrina evanghelică, într-o Dumnezeire a Tatălui, Fiului şi Sfântului Duh, de egală maiestate şi pioasă trinitate*". Cei ce urmau această credință aveau să fie cuprinşi în marea şi universala Biserică creştină, „*ceilalți însă să fie socotiți ca nişte nebuni şi fără de minte, susținători ai unei infame învățături eretice iar adunările lor să nu primească numele de Biseric*i". Aceştia, urmau să suporte pedeapsa dumnezeiască. Teodosie cel Mare este considerat creator al Imperiului roman creştin. El renunțase în 379, la urcarea pe tron, la titlul de **pontifex maximus**, care dădea împăraților romani demnitatea de arhierei supremi ai religiei romane şi a refuzat să mai poarte mantia albastră decorată cu stele, simbol al pontificatului păgân. În 381 a interzis dreptul de moştenire pentru cei ce s-au lepădat de creştinism iar în 386, a pus să se închidă toate templele din Asia şi din Egipt. În 391, prin edict, a proclamat creştinismul religie de stat iar doi ani mai târziu a interzis Jocurile olimpice deoarece, cu ocazia desfăşurării lor, ritualurile păgâne şi jertfele aduse pe altare, aveau un rol deosebit.

În mai-iulie 381, împăratul Teodosie cel Mare a convocat la Constantinopol, **Sinodul al II-lea ecumenic**. Problema cea mai importantă care trebuia discutată era cea legată de erezia pnevmatomahă pusă în discuție de episcopul semiarian

Macedoniu care încerca să dovedească faptul că Duhul Sfânt nu este de o fiinţă cu Tatăl şi cu Fiul. Sinodul a condamnat erezia şi a reafirmat consubstanţialitatea celor trei Persoane divine. Acum au fost formulate celelalte cinci articole care au completat Simbolul de credinţă numit de atunci **Simbol niceo-constantinopolitan**. Canonul 3 adoptat aici stabilea că episcopul de Constantinopol era al doilea după cel de Roma: *„Iar după episcopul Romei, întâietatea cinstei (primatul de onoare) să aibă episcopul Constantinopolului, pentru că (cetatea) aceasta este Roma nouă*”.

Cu toate că Teodosie cel Mare a făcut foarte mult pentru creştinism încercând să rezolve chestiunile teologice puse în discuţie în favoarea unităţii lumii creştine, a întâmpinat opoziţia categorică unuia dintre cei mai mari părinţi ai Bisericii, Ambrozie al Milanului. Problema era raportul Stat-Biserică, în care cei doi aveau puncte de vedere diferite.

La cel de-al doilea Sinod ecumenic a fost ales arhiepiscop de Constantinopol, Nectarius. Acesta murind, în 397, în locul său a fost uns preotul Ioan din Antiohia Siriei care va rămâne în istoria bisericească sub numele de Sf. Ioan Gură de Aur (Hrisostomos). Pe lângă contribuţiile esenţiale aduse în domeniul teologiei, el a fost unul din propovăduitorii unei moralităţi severe, fapt care i-a adus neplăceri, degenerate, în cele din urmă, într-un conflict cu însăşi împărăteasa Eudoxia, soţia lui Arcadius. Din acest motiv el a fost exilat la început în Asia Mică, apoi readus de teama unor tulburări. A fost exilat din nou în Capadocia (407), apoi pe ţărmurile Pontului Euxin dar a murit pe drumul către locul exilului. La începutul domniei, **Teodosie al II- lea (408-450)**, a domnit în Bizanţ sub tutela surorii sale, Pulcheria. Tinereţea şi-a petrecut-o pictând, colorând sau copiind manuscrise, ceea ce i-a adus porecla de **Caligraful**. Dacă istoria i-a păstrat numele, este pentru că el a poruncit să se ridice puternicul zid de apărare a Constantinopolului şi pentru că în **Codex Theodosianus** el a reunit decretele imperiale promulgate după Constantin cel Mare. În rest, faţă de disputele religioase, el s-a dovedit deosebit de slab şi fără personalitate. În timpul domniei sale, la Alexandria a murit, în 415, probabil suprimată, Hypatia „regina filosofiei”, fiind apoi alungaţi toţi păgânii de la Universitatea de aici. Soţia lui Teodosie al II-lea s-a numit

şi ea Eudoxia (Athenais, după numele păgân), ca şi cea a lui Arcadiu. Ea a favorizat pe păgâni dar, după moartea ei, în 448, s-a reluat persecutarea păgânilor, emiţându-se şi un decret prin care au fost arse toate cărţile scrise împotriva creştinilor.

Sora lui Teodosiu II, Pulcheria, viitoarea soţie a lui Marcian, a fost plină de evlavie, ctitorind trei biserici închinate Sf. Fecioare: **Theotokos Chalkoprateia** (nu departe de biserica Sf.Sofia),**Theotokos Hodighitria** (în partea de răsărit a capitalei, înzestrată cu o icoană trimisă de la Ierusalim de Athenais- Eudoxia) şi, cea mai importantă, cea din cartierul **Blacherne**. Aici e fost adusă mai târziu mantia Fecioarei Maria, trimisă de la Ierusalim şi căreia i se atribuia salvarea oraşului de atacurile unor popoare barbare.

În timpul lui Teodosie al II-lea a apărut o nouă erezie: nestorianismul. Promotorul ei, Nestorie, patriarhul din Constantinopol, susţinea că în Iisus Hristos sunt două persoane: persoana divină a Fiului lui Dumnezeu, născut din Tatăl mai înainte de toţi vecii şi persoana umană sau istorică, născută din Fecioara Maria. De aceea erezia lui Nestorie s-a mai numit şi dioprosopism (de la gr. δυο προσωπα, două persoane). Această erezie ducea la afirmaţia că Dumnezeu-Tatăl ar fi avut doi fii. Consecinţa era că Fecioara Maria n-a născut pe Fiul lui Dumnezeu ca să merite a fi numită "Născătoare de Dumnezeu” (θεοτοκος) ci numai pe omul Hristos şi, de aceea, trebuie numită „Născătoare de om” (ανθρωποτοκος) sau, cel mult,”Născătoare de Hristos”.

Sfântul Chiril al Alexandriei a profitat de această atitudine pentru a face să slăbească puterea episcopului din capitala Imperiului şi, susţinut de papalitate, la **Sinodul III ecumenic de la Efes (431),** a condamnat nestorianismul. Abia s-a liniştit erezia nestoriană că a izbucnit alta, erezia monofizită sau eutihiană, de la Eutihius, un bătrân arhimandrit al Constantinopolului. Acesta, luptând cu nestorianismul, a dus la extremă învăţătura şcolii din Alexandria despre unirea celor două firi în persoana Mântuitorului, susţinută de Chiril al Alexandriei. Eutihius exagera atât de mult unirea celor două firi încât făcea din ele o singură fire. El susţinea că firea omenească luată de Hristos la întruparea din Fecioara Maria, a fost absorbită de firea Sa dumnezeiască, astfel încât aceasta a dispărut complet, deci, Mântuitorul nu ar fi avut

un trup real. Consecința ereziei monofizite era că, dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu are, pe lângă firea Sa dumnezeiască şi o fire omenească reală, atunci se anulează întreaga lucrare de răscumpărare a omului. Numai Fiul lui Dumnezeu, devenit om real, a putut duce neamul omenesc la mântuire. Doctrina ortodoxă referitoare la firile din persoana Mântuitorului este că în Iisus Hristos sunt două firi, dumnezeiască şi omenească - diofizitism - unite într-o singură persoană divino-umană.

Eutihius a găsit sprijin la patriarhul Alexandriei, Dioscorus, şi prin sinodul cunoscut sub numele de „tâlhăria de la Efes" (449) s-a asigurat atunci, triumful Bisericii din Alexandria. Expresia ce caracterizează acest sinod vine de la mijloacele brutale şi corupția prin care episcopul şi-a impus punctul de vedere („Ephesinum non judicium sed latrocinium").

Împotriva încrucişării acestor ambiții Imperiul şi papalitatea, la fel de nelinişt ite, s-au coalizat. **Sinodul IV ecumenic de la Calcedon (451)**, la care au participat 600 de episcopi, a fixat doctrina ortodoxă sub semnul celor două naturi ale lui Iisus Hristos, o singură persoană, două ipostasuri. Sinodul a marcat, totodată, căderea puterii episcopului de Alexandria şi triumful statului care va conduce prin împărat sinoadele şi va stabili, mai mult ca oricând până acum, autoritatea sa asupra Bisericii orientale. Părinții sinodali, întemeindu-se pe canonul 3 al Sinodului II ecumenic din 381, au confirmat, prin canonul 28, întâietatea de onoare a scaunului din Constantinopol după cel din Roma.

Papalitatea, care a contribuit la realizarea victoriei, n-a avut nimic de câştigat din această luptă. Dimpotrivă. Papa Damasus a protestat împotriva canonului 28 susținând necesitatea ierarhizării patriarhiilor după apostolicitatea lor şi nu după criterii politice. Aceasta ar fi însemnat întâietatea Alexandriei şi chiar a Antiohiei față de Constantinopol.

Dar monofiziții condamnați nu s-au dat bătuți. Ei au continuat multă vreme, în Siria şi în Egipt, să constituie Biserici cu tendințe separatiste, pericole grave nu numai pentru Ortodoxie ci şi pentru coeziunea şi unitatea monarhiei. Dar cu toată victoria sa pe terenul dogmei, Roma asista neliniştită la extinderea puterii patriarhului de Constantinopol care a devenit, cu ajutorul împăraților de aici, conducătorul Bisericii

Orientului. Tot mai mult Imperiul roman de Răsărit dobândea o fizionomie proprie. Biserica orientală, mândră de vestiţii ei învăţaţi, Sfinţii Vasile cel Mare, Grigoire de Nazianz, Ioan Hrisostom şi Atanasie cel Mare prevalându-se de superioritatea ei intelectuală asupra Occidentului, tindea tot mai mult să se separe de Roma. Bazele marii schisme din veacul al XI-lea începeau să se pună de pe acum.

CAPITOLUL VII

BIZANȚUL LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL V-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VI-LEA

Perioada la care ne referim a fost împărțită, din punct de vedere al domniei, între împărații **Zenon** (474-491) şi **Anastasie** (491-518), exceptând o scurtă perioadă de un an, când pe tron s-a aflat **Basiliscus** (475-476).

După căderea, în 476, a Imperiului roman de Apus, cel din Răsărit a rămas singurul Imperiu care îşi mai putea spune roman deoarece reprezenta o parte a fostului întreg. Pe această bază, el era depozitarul unui mare prestigiu în ochii suveranilor barbari care tăiaseră din Imperiu regate în Gallia, Spania, Africa, Italia, ceea ce impunea în ochii lor, vagi idei de suzeranitate asupra părții de Răsărit. Evident, şi invers. Suveranii bizantini, în virtutea gestului lui Odoacru care a trimis însemnele imperiale la Constantinopol, puteau emite pretenții şi asupra porții occidentale a fostului Imperiu roman.

Bizanțul cuprindea acum Peninsula Balcanică, cu excepție părții de nord-vest, Asia Mică până la Munții Armeniei, Siria, până la Eufrat, Egiptul şi Cirenaica. Aceste teritorii formau 64 de provincii sau eparhii, repartizate între două prefecturi având în frunte câte un pretor: cea de răsărit (dieceza de Tracia, Asia, Pont, Orient, Egipt) şi cea din Illyricum (dieceza de Macedonia).

Tulburările religioase au continuat şi după Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Nu a fost suficient să se condamne monofizismul pentru a-l face să dispară. În Egipt, în Siria, în Palestina, majoritatea monahală disperată nu atât

datorită înfrângerii monofizismului cât mai ales obligației de a se supune episcopilor, au găsit în apărarea credinței un pretext de a se revolta. În Alexandria revoltele erau permanente. Au fost masacrați preoți. O vie tendință separatistă se manifesta în principalele oraşe egiptene. Pericolul era cu atât mai mare cu cât împăratul Zenon şi-a propus să refacă pacea şi unitatea din sânul Bisericii stabilind un compromis între Ortodoxie şi monofizism prin edictul de unire, **Henotikon,** din 482, care n-a mai menționat formula adoptată la Sinodul de la Calcedon. Se stabilea în acest act că Mântuitorul este de aceeaşi natură cu Tatăl în ipostasul Său divin şi de aceeaşi natură cu oamenii în ipostasul Său de om. Se ocoleau însă expresiile „*o natură*" şi „*două naturi*", eludându-se astfel deciziile celui de-al IV-lea Sinod ecumenic,

Actul a fost trimis la Alexandria unde patriarhul Petru Mongus l-a acceptat. În Antiohia, patriarhul Kalandion l-a respins dar fiind implicat într-o revoltă împotriva lui Zenon, a fost îndepărtat din scaun. Petru Piuarul (Knapheus), care i-a luat locul, l-a acceptat, Martyrius al Ierusalimului l-a acceptat şi el. Papalitatea s-a arătat nemulțumită şi a cerut restaurarea autorității Sinodului de le Calcedon.

Desigur, lui Zenon nu i se putea reproşa încercarea de a se realiza pacea internă între supuşii săi prin mijloacele care îi stăteau la dispoziție unui împărat, aducându-i pe monofiziți la ortodoxie. Dar, evitându-se reluarea hotărârilor dogmatice stabilite la Calcedon, atât Zenon cât şi patriarhul Acachios al Constantinopolului n-au urmat calea cea mai potrivită. Cu tot edictul de unitate lupta a continuat mai ales la nivelul păturii monahale între care se detaşau călugării achimiți („cei neadormiți") din Constantinopol.

Papa Felix al III-lea (483-492), nemulțumit de creşterea puterii patriarhului de Constantinopol, menționată şi în canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic, a considerat prilejul ca fiind foarte nimerit pentru a lua măsuri unilaterale care să vizeze micşorarea prestigiului autorității crescânde a patriarhului de Constantinopol. El a convocat un sinod la Roma (iulie 484) prin care a anatemizat şi a depus din scaun pe Acachios. Acesta a fost mai întâi excomunicat apoi, încă odată, în octombrie 435, de către un nou sinod. La rândul său, patriarhul a răspuns le anatemizare ştergând numele papei din diptice şi întrerupând orice legături cu Roma. Aşa s-a declanşat

schisma acachiană care a durat aproape 35 de ani (484-519). Gravitatea gestului papei Felix a constat în faptul că, pronunțând anatema asupra patriarhului Acachios, nu îl înlătura numai pe acesta de la comuniunea cu Biserica Apusului ci, fapt mult mai grav, întreaga Biserică a Răsăritului, ceea ce era, în mod evident, o acțiune insuficient cumpănită.

Ruptura s-a agravat atunci când, pe scaunul imperial de la Constantinopol, în 491 a urcat Anastasie care a înclinat balanța în favoarea monofizismului. El a fost primul împărat care si-a dat seama că destinul Imperiului nu se poate despărți de lumea greacă şi de Asia. Impus la tron de Ariadna, văduva lui Zenon, noul împărat care avea 60 de ani în momentul urcării pe tron, a fost un bun administrator. A încurajat comerțul şi industria în oraşe. Prin politica sa fiscală abilă a refăcut finanțele statului lăsând visteria plină (320.000 livre de aur). A reorganizat sistemul de apărare al hotarelor Imperiului punând un accent deosebit pe corpul militar el limitaneilor. A construit zidul lung de 78 m lungime, între Marea Marmara şi Marea Neagră, care apăra Constantinopolul de atacurile venite de pe uscat.

Din nefericire toate acestea au fost umbrite de tulburările eterne dintre adepții Ortodoxiei şi monofiziți. Anastasie a sprijinit dema verzilor în Hipodrom, de nuanță monofizită, contra acelei albastre, reprezentată mai ales de marea aristocrație greco-romană şi care era pentru Ortodoxie. Un episod semnificativ pentru conturarea atmosferei ce existe în Imperiu în timpul împăratului monofizit Atanasie a fost cel legat de încercarea de a se introduce un adaos la imnul Trisaghion (Sfinte Dumnezeule) din Liturghie din partea monofiziților. Ea a produs o revoltă spontană capitală, care a amenințat însăşi poziția împăratului.

În 513-514 a izbucnit răscoala militară a generalului Vitalianus în Illyria. Originar din Scythia Minor, el s-a sprijinit partida ortodoxă împotriva lui Anastasie. Succesele sale militare în Peninsula Balcanică l-au pus pe gânduri pe împărat, acesta promițând că va repune în aplicare hotărârile Sinodului de la Calcedon. Nu s-a ținut însă de promisiune.

Tot mai mult, civilizația Imperiului prindea o culoare orientală. Chiar şi sub dominația Romei, elenismul, în tot Orientul a fost viu şi foarte puternic. Mari şi

înfloritoare oraşe ca Alexandria, Antiohia, Efes, erau centre de cultură intelectuală artistică remarcabilă. În sfera lor, în Egipt, în Siria, în Asia Mică, s-a născut o civilizație pătrunsă de tradițiile Greciei clasice. Constantinopolul, îmbogățit de fondatorul său cu capodopere ale lumii greceşti, a devenit unul din cele mai deosebite epopee ale lumii. Antichitatea elenistică a contribuit la crearea şi specific al civilizatei aici. Contactul acestei civilizații Persia a dus la trezire conştiința vechilor sale tradiții. În Egipt, Siria, Mesopotamia, Asia Mică şi Armenia, vechiul fond tradițional a reapărut, reacționând împotriva spiritului elenistic. Din amestecul acestor tradiții rivale s-a născut în toată lumea orientală o activitate puternică şi fecundă. Din punct de vedere economic, intelectual şi artistic, în secolele IV şi V, Siria, Egiptul şi Anatolia, au avut o importanță deosebită în Imperiu. Arta creştină se dezvolta încetul cu încetul printr-o succesiune încercări şi cercetări savante, ducând spre apogeul măreț care a creat capodoperele secolului al VI-lea. În provincie se dezvoltau de asemenea, vechile tradiții indigene şi spiritualitatea uşor separatistă. Constantinopolul însuşi căpăta un profil intelectual specific datorită întâlnirii aici a tuturor tendințelor din Imperiu, creînd o civilizație originală.

Aşa se realiza evoluția care orienta Bizanțul spre Orient, spre concepția unui Imperiu pur oriental, guvernat despotic, bine administrat, puternic apărat, neinteresându-se politic de Occident, pentru a deveni el însuşi, neezitând să caute în Orient unitatea religioasă, de a rupe cu Roma şi a constitui sub tutela statului o Biserică aproape independentă de papalitate.

Din nefericire pentru succesul acestei cauze, la sfârşitul veacului al V-lea şi începutul celui următor, Imperiul se afla într-o gravă criză.

După 502, perşii au început războaiele în est. Regele persan Kobad a atacat Imperiul după o lungă perioadă de linişte, începută în 422, prin încheierea păcii de o sută de ani. Atacul a fost oprit însă atunci când hunii heftaliți au invadat statul persan. Se reiau vechile relații ale Armeniei cu Bizanțul iar Anastasie construieşte cetatea Dara (507), în fața oraşului Nisibi, cetate care va avea un rol deosebit de important în sistemul defensiv al Imperiului, în această parte.

În Europa, în primele două decenii ale secolului al VI-lea apar, la linia Dunării, slavii, iar mai târziu, avarii. În interior anarhia era completă. Capitala era agitată de luptele între facțiunile circului, verzii şi albaştrii. Provinciile, nemulțumite, ruinate de războaie, apăsate de impozite, căutau cu orice prilej să-şi manifeste revendicările naționale. În epoca aceasta se constată o adevărată redeşteptare națională şi se înregistrează o ridicare a Orientului împotriva elenismului care, în ochii orientalilor, se prezenta sub forma ortodoxiei bizantine.

În sfârşit, amintirea persistentă a tradiției romane, întreținea ideea unității necesare a lumii romane, a „Romaniei", alimentându-se astfel şi o tendință de apropiere față de Occident. Pentru a se ieşi din această instabilitate era nevoie de o mână energică, de o politică clară, cu vederi precise şi ferme. Toate acestea le-a adus domnia lui Iustinian I.

CAPITOLUL VIII

DOMNIA LUI IUSTINIAN ŞI IMPERIUL BIZANTIN ÎN SECOLUL AL VI-LEA

1. Ascensiunea dinastiei iustiniene

În 518, la moartea lui Anastasie, o intrigă obscură a adus la tronul Imperiului bizantin pe Iustin, comandantul trupelor de gardă imperială (domesticul scholelor). Acesta era un țăran din Macedonia, venit cu vreo cincisprezece ani înainte la

Constantinopol să-şi încerce norocul, un bun soldat dar foarte înapoiat intelectual şi fără nici o experienţă politică. Acest om s-a ridicat printr-o extraordinară voinţă ajungând la 68 de ani fondator al unei dinastii, neavând alt sfetnic decât pe nepotul său, Iustinian.

Originar, ca şi Iustin, din Macedonia, tradiţia care face din el un slav este de provenienţa ulterioară şi nu are nici valoare istorică. Născut la Tauresium, în 482, Iustinian a venit de bună voie la Constantinopol chemat de unchiul său, primind o educaţie deosebit de romană şi profund creştină, Avea o mare experienţă în afaceri, un spirit matur şi un caracter format, toate calităţile care l-au făcut să fie un bun sfătuitor al unchiului său. Ca urmare, el a fost cel ce a guvernat între 518 şi 527 în numele lui Iustin aşteptând, la rândul său, domnia, care a urmat între 527 şi 565. Astfel, pe durata a aproape o jumătate de secol Iustinian I a condus destinele Imperiului roman de Răsărit dominând epoca marcată de puternica sa personalitate, cu o amprentă atât de profundă încât singură voinţa sa a fost suficientă pentru a întrerupe evoluţia naturală care tindea să ducă Imperiul spre Orient, apropiindu-l de Apus.

Sub influenţa lui Iustinian I, încă de la începuturile domniei lui Iustin, a apărut o nouă orientare politică. Prima sa grijă a fost reîmpăcarea cu Roma şi înlăturarea schismei. Legăturile dintre cele două Biserici au fost reluate în timpul patriarhului Ioan al II-lea al Constantinopolului (518-520) şi al papei Hormisdas (541-524), în ziua de 28 martie 519, în Joia Mare din Săptămâna Patimilor.

Pentru încheierea unei alianţe şi a da papei garanţii cu privire la zelul său ortodox, timp de trei ani (518-521), Iustinian I a promovat o susţinută persecuţie împotriva monofiziţilor în întregul Orient. Prin această apropiere de Roma, dinastia voia să se simtă mai puternică. Iustinian I a putut apoi să ia măsuri energice pentru consolidarea stăpânirii sale. S-a debarasat de generalul Vitalianus, cel mai temut adversar al său. S-a făcut deosebit de popular mai ales prin etalarea unei mărinimii şi a unui fast sclipitor.

Iustinian I a înţeles importanţa care o putea avea pentru el şi pentru ambiţiile sale viitoare, restabilirea înţelegerii cu papalitatea. Profund adept al Ortodoxiei, Iustin a promulgat, în 524, un edict împotriva arienilor, act ce i-a atins pe goţi şi pe alţi germani aflaţi în slujba Imperiului. Mai ales că au fost închise bisericile lor din Constantinopol.

De aici s-a iscat un conflict cu Theodoric, regele lor, care a amenințat cu represalii şi 1-a forțat pe papa Ioan I să meargă la Constantinopol pentru a obține abrogarea edictului. Primit cu onoruri deosebite, fiind şi primul papă care a vizitat noua Romă, el n-a obținut, totuşi, decât scoaterea goților federați de sub incidența edictului. Theodoric, nemulțumit de rezultatele obținute de papă în cursul voiajului său la Constantinopol, îl aruncă pe acesta în închisoare, unde, în cele din urmă, a murit. Pe când se pregătea să emită un edict de confiscare a bisericilor ortodoxe din regatul său, Theodoric a murit şi el, în august 526. La mai puțin de un an a murit si Iustin, tot în luna august (527), după ce a conferit titlul de „Augustus” nepotului său şi după ce a pus pe patriarhul Epifanios să încoroneze pe Iustinian I şi pe soția sa, Teodora.

Imperiul roman de Răsărit obținea prin această pereche suverană, unul din cele mai strălucite cupluri în conducerea treburilor statului.

2. Caracterul, politica şi anturajul lui lustinian

Iustinian I (Flavius Petrus Sabbatius Justinianus) nu se aseamănă prin nimic cu. predecesorii săi din veacul al V-lea. Acest om simplu ajuns pe tronul Cezarilor a vrut să fie un împărat în sensul vechi al accepțiunii şi astfel el este ultimul dintre marii suverani ai lumii romane. A avut incontestabile calități de a om de acțiune şi o deosebită poftă de muncă - unul din curtenii lui l-a numit "*împăratul care nu doarme niciodată*". Cu toată înclinația sa spre ordine şi buna administrație, cu tot despotismul său bănuitor şi invidios, prin voința sa indecisă şi slabă el ar fi rămas un om mediocru dacă spiritul din el n-ar fi fost mare. A fost eminentul reprezentant a două mari idei: **ideea imperială** şi **ideea creştină.** Aceste două idei au făcut ca numele său să rămână nemuritor în istorie.

Copleşit de amintirea grandorii romane, Iustinian I vroia să reconstituie Imperiul roman aşa cum a fost el în cele mai bune vremuri ale sale. Vroia să stabilească dreptul imprescriptibil al Bizanțului ca urmaş al Romei, asupra tuturor statelor barbare de pe fostul său teritoriu din Occident şi să refacă unitatea lumii romane. Urmaş al Cezarilor, întocmai ca şi ei, voia să fie legea personificată, încarnarea cea mai deplină a puterii absolute şi, de asemenea, reformatorul grijuliu al bunei ordini în monarhie. În sfârşit,

copleşit de orgoliul pe care i-l dădea rangul său imperial, el s-a înconjurat de toate ceremoniile şi de toate măririle. Prin splendoarea edificiilor, prin fastul curţii sale, prin modul cum dădea numele său de „iustiniene" tuturor fortificaţiilor pe care le ridica, oraşelor pe care le reconstruia, magistraturilor pe care le întemeia, el a voit să eternizeze gloria domniei sale şi să convingi pe supuşii săi despre incomparabile fericire de care se bucură pentru că trăiesc în timpul lui Iustinian. Ales de Dumnezeu şi fiind reprezentantul Său pe pământ se simţea dator să fie campionul Ortodoxiei, manifestându-se ca atare în războaiele pe care le ducea şi al căror caracter religios nu se poate contesta, prin efortul extraordinar de a propovădui peste tot credinţa ortodoxă şi de a combate ereziile care ar fi putut s-o submineze.

Toată viaţa a urmărit realizarea acestor două planuri ambiţioase şi, pentru a le transpune în viaţă, a avut şansa de a găsi oameni abili, precum juristul Trebonian sau prefectul pretoriului Ioan de Cappadocia, generali ca Belizarie şi Narses şi, mai ales, un excelent consilier în persoana „*prea cucernicei soţii pe care Dumnezeu i-a dat-o*", împărăteasa Teodora.

Ca aproape toate împărătesele care s-au urcat pe tronul Imperiului bizantin, Teodora era şi ea de origine modestă. Fiică a unui paznic de urşi din Hipodrom, ea, dacă ar fi să-l credem pe Procopius din Cezareea în a sa **Istorie secretă,** a scandalizat pe contemporani prin viaţa ei de comediantă şi prin aventurile sale, reuşind, în ambiţia sa, să se impună pe tronul Imperiului. În timpul cât a trăit - ea a murit în 548, probabil în jurul vârstei de 48 de ani a exercitat o puternică influenţă asupra împăratului şi conducea Imperiul poate chiar mai mult decât el. Iubea banii, puterea şi, pentru a-şi apăra tronul, a fost crudă şi neîndurătoare. Dar, lăsând la o parte defectele ei, Teodora a avut şi calităţi: energie, fermitate, o voinţă de fier, un spirit politic avizat şi clar, fiind poate mai dreaptă decât chiar imperialul ei soţ.

În timp ce Iustinian visa să recucerească Occidentul, să repună bazele Imperiului roman reconstituit pe alianţa cu papalitatea, ea, orientală cum era, şi-a întors privirile spre Răsărit, cu un sentiment mai exact al realităţii şi necesităţilor. Ea a vrut să potolească războaiele religioase care ameninţau liniştea şi puterea Imperiului, preferând unele concesii

şi o largă toleranţă faţă de populaţiile revoltate, cum erau cele din Siria şi Egipt şi, chiar cu preţul unei rupturi cu Roma, să, refacă unitatea monarhiei, orientale.

3. Politica externă

În momentul în cere Iustinian I a preluat puterea, Imperiul nu ieşise încă din criza gravă pe care o parcurgea de la sfârşitul secolului al V-lea. În timpul ultimelor luni de domnie a lui Iustin, perşii, nemulţumiţi de amestecul politicii imperiale în Caucaz, în Armenia şi la frontierele Siriei, eu reînceput războiul şi, astfel, cea mai mare parte a armatei bizantine era imobilizată în est. În interior, luptele dintre facţiunile din Hipodrom, întreţineau o permanentă agitaţie politici agravând corupţia administraţiei publice şi determinând nemulţumirile ce rezultau din aceasta.

Iustinian I, pentru a-şi pune în aplicare planurile sale spre Occident, trebuia să înlăture aceste greutăţi. Nevăzând sau nevoind să vadă marele pericol din Răsărit, el a semnat cu regele perşilor, cu preţul unor largi concesiuni, pacea din 532, care i-a deblocat o parte a forţelor militare. În acelaşi timp, el a reprimat cu violenţă răscoalele din interior. La Constantinopol luptele dintre facţiuni, asprimea prefectului pretoriului, Ioan de Cappadocia şi condamnările arbitrare pronunţate de prefectul oraşului, au dus la declanşarea teribilei revolte izbucnite la Hipodrom, în prezenţa împăratului şi care a durat o săptămână, între 11 şi 18 ianuarie 532. Răsculaţii au incendiat palatul prefectului şi flăcările au cuprins chiar şi Palatul imperial, biserica Sf. Sofia şi cartierele învecinate. Un nepot al lui Anastasie, Hypatios, a fost proclamat împărat. Iustinian I se pregătea să fugă în Asia, când Teodora şi-a dovedit curajul şi a găsit soluţia cea mai potrivită de înăbuşire a revoltei. Trupele comandate de Belizarie şi Narses au înconjurat pe rebelii strânşi în Hipodrom, masacrându-i. Peste trezeci de mii de cadavre au rămas pe nisipul arenelor de aici. Apoi, Iustinian I a supus elementele dez-ordonate şi puterea sa a fost asigurată. Îndată după victorie, împăratul a început să refacă somptuos clădirile incendiate. Din februarie 532 au început lucrările la biserica Sf. Sofia.

Brutalitatea reprimării răscoalei rămase în istorie sub nomele **Nika**, după strigătul de adeziune al participanţilor la ea, a avut ca rezultat restabilirea pe o lungă durată a ordinii în capitală şi a făcut să crească foarte mult puterea împăratului.

Situația existentă în Occident a favorizat în mod deosebit atitudinea concretă a lui Iustinian I în această direcție. În Africa, întocmai ca şi în Italia, populațiile, conduse de stăpâni barbari şi eretici, doreau cu ardoare restaurarea puterii imperiale. Prestigiul ei era atât da puternic încât chiar şi regii vandali şi ostrogoți recunoşteau legitimitatea revendicărilor bizantine.

Apoi, decăderea rapidă a acestor regate barbare, le-a lăsat fără putere în fața atacurilor lui Iustinian I iar disensiunile dintre ele le-au împiedicat să facă front comun în fața duşmanului comun. Pretextul prim pentru intervenție a fost oferit de situația din Africa: regele vandal Hilderic, prieten al Imperiului şi protector al credinței creştine ortodoxe a fost înlocuit cu Gelimer, devotat arianismului, în Italia, după moartea lui Teodoric, fiica sa, Amalasunta, a ajuns regentă în numele fiului său, Atanaric, dar acesta murind în 534, Amalasunta a împărțit puterea cu vărul ei, Teodat. Acesta însă a internat-o într-o insulă din lacul Bolsena şi a pus să fie ucisă prin strangulare (535). Iustinian s-a declarat răzbunătorul ei.

Gelimer, respingând pretențiile lui Iustinian, războiul contra vandalilor a devenit iminent. În luna iunie 533, Belizarie, a cărui reputație era deja mare, a părăsit Constantinopolul cu o armată de 15.000 de oameni şi cu o flotă de 95 de vase, a debarcat fără nici o rezistență la cinci zile de Cartagina (septembrie), l-a învins pe Gelimer la Decimum, a intrat în Cartagina, fiind bine primit de popor şi, după ce a provocat o nouă înfrângere lui Gelimer, l-a făcut prizonier la Hippona (martie 534). Încurajat de un succes atât de rapid, Iustinian I a reorganizat administrația Africii (aprilie 534), constituind-o într-o prefectură a pretoriului şi împărțind-o în şapte provincii. Dar cucerirea Africii era departe de a fi încheiată. Revoltele berberilor şi ale arienilor din Cartagina, n-au putut fi reprimate decât abia în 539.

Recucerirea Italiei a fost mult mai dificilă. Ostrogoții din Italia au asistat fără să facă nici o mişcare la zdrobirea regatului vandal. Bineînțeles, le-a venit şi lor rândul. Asasinarea Amalasuntei, aşa cum am văzut, i-a oferit lui Iustinian I pretextul de a interveni. Dar, de această dată, războiul a fost mult prea dur şi foarte lung. Belizarie,a venit de pe câmpul de luptă din Africa, a cucerit Sicilia (535), a ocupat Neapole şi apoi Rorma, unde a pornit un memorabil asediu împotriva armatei noului rege al

ostrogoților, Vitiges, asediu care a durat un an întreg (martie 537 - martie 538). Apoi a ocupat Ravenna (540) şi l-a adus pe Vitiges captiv, la picioarele împăratului. Dar goții şi-au revenit sub conducerea abilului şi energicului Totila. Belizarie, reîntors în Italia cu forțe insuficiente, a eşuat lamentabil (544-548). A fost nevoie de energia lui Narses pentru a înfrânge rezistența ostrogoților la Tadinae (552) şi de a zdrobi în Campania ultimele forțe ale barbarilor (553), apoi de a elibera peninsula de hoardele francilor (554).

Recucerirea Italiei a durat douăzeci de ani. Este de remarcat optimismul cu care a privit Iustinian acest război, lipsa unei aprecieri realiste a efortului necesar zdrobirii ostrogoților. El a considerat suficientă o armată de douăzeci şi cinci – trezeci de mii de oameni pentru a readuce Italia la Imperiu. De aceea războiul s-a prelungit foarte mult.

La fel în Spania, Iustinian I a profitat de circumstanțele existente pentru a interveni în luptele interne, dinastice, din regatul vizigoților (554) şi a recuceri sud-estul țării.

Grație acestor campanii victorioase, Iustinian I a putut să-şi vadă marele vis realizat. Au fost reintegrate în unitatea romană: Dalmația, Italia, Africa de est, sudul Spaniei, insulele din bazinul apusean al Mediteranei(Sicilia, Corsica, Sardinia, Balearele). Întinderea monarhiei a devenit aproape dublă. Prin ocuparea Ceutei, autoritatea împăratului se întindea până la Coloanele lui Hercule (Gibraltarul de mai târziu, în denumirea arabă).

Dacă facem abstracție de o parte a litoralului vizigot din Spania şi Septimania, al francilor în Provence, Marea Mediterană devenea din nou un „lac" roman. Fără îndoială, nici Africa, nici Italia, n-au intrat cu toată întinderea lor teritorială de odinioară în unitatea Imperiului. Apoi, ele au intrat în componența sa epuizate, distruse, după atâția ani de război. Dar, în acelaşi timp, aceste războaie au dat Bizanțului un incontestabil prestigiu şi glorie iar Iustinian I n-a precupețit nimic pentru a şi le asigura.

Africa şi Italia recucerite, au format, ca şi odinioară, două prefecturi iar împăratul a căutat să dea populației imaginea exactă a Imperiului, aşa cum a fost el odinioară.

Din nefericire, Iustinian I şi-a îndreptat întregul efort material şi uman spre Occident, neglijând Orientul. Primul război cu perşii n-a făcut decât să anunțe pericolul ce urma (527-532). Nici unul din adversari n-a îndrăznit să se angajeze într-o bătălie hotărâtoare şi, astfel, lupta n-a avut un rezultat decis. Victoria lui Belizarie la Dara (530) a fost contracarată prin înfrângerea lui la Callinicum (531) când acesta, prind din două părți, a fost silit să semneze „Pacea eternă" (532).

Dar noul rege al Persiei, Chosroes Anurshivan (531-579), activ şi ambițios, nu era suveranul care să se mulțumească cu aceste rezultate. Văzând că Bizanțul este ocupat în Occident, neliniştit mai ales de proiectele de dominație universală pe care Iustinian I nici nu le ascundea, în 540, a atacat Siria şi a pradat Antiohia. Un an mai târziu a invadat Lazicum şi a ocupat Petra. În 543 i-a bătut pe greci în Armenia iar în anul următor a devastat Mesopotamia. Însuşi Belizarie se dovedi neputincios în fața lui. A fost nevoit să încheie un armistițiu (545), reînnoit de mai multe ori, apoi o pace, în 562, pe cincizeci de ani, prin care Iustinian I se angaja să plătească tribut regelui persan şi i se interzicea să facă propagandă creştină pe teritoriul Imperiului persan. Şi-a păstrat în schimb Lazicum însă, după acest lung şi greu război, pericolul persan nu a fost îndepărtat.

În acest timp, în Europa, linia Dunării a cedat sub loviturile **hunilor** care, în 540, au trecut prin foc şi sabie Tracia, Illyricul, Grecia, până la istmul Corint şi au ajuns până aproape de Constantinopol. **Slavii** în 547 şi 551 devastează Illyricul şi, în 552, amenință Tesalonicul. Hunii apar din nou în fața capitalei în 559 şi numai curajul lui Belizarie a salvat oraşul de la devastare.

Pe de altă parte, alți barbari, **avarii**, îşi fac şi ei apariția, vindicativi şi amenințători. Este demn de reținut că nici una din aceste incursiuni n-a reuşit să stabilească durabil vreunul din popoarele străine în Imperiu. Dar nu s-a putut împiedica devastarea înspăimântătoare a Peninsulei Balcanice. Imperiul plătea scump în Orient victoriile lui Iustinian I în Occident.

O atenție susținută a acordat împăratul pentru asigurarea teritoriului, întărirea frontierelor. Prin organizarea unor mari comandamente militare încredințate unor **magistri militum**, prin crearea la toate frontierele a unor baraje militare **(limites),** în

care se aflau trupe speciale (**limitanei**), el a fost în fața barbarilor o stavilă greu de penetrat. În acest dispozitiv important a fost inclus sistemul de cetăți construit sub forma unor bariere succesive în fața invaziilor. În spatele acestora, întregul teritoriu era împânzit cu castele fortificate.

În sfârşit, **diplomația bizantină**, completa activitatea militară, străduindu-se să asigure în întreaga lume prestigiul si influența Imperiului. Printr-o abilă distribuire a favorurilor şi banilor, printr-o ingenioasă politică, de a îndrepta duşmanii Imperiului unul împotriva celuilalt, diplomația a adus sub suzeranitate bizantină şi a făcut inofensive popoarele barbare care se mişcau la frontierele monarhiei. De asemenea, prin activitatea misionarilor, ce reuşea aducerea lor în sfera de influență a Bizanțului, aceste misiuni au dus creştinismul ortodox de pe malurile Mării Negre până în câmpiile Abisiniei şi în oazele din Sahara, constituind una din trăsăturile caracteristice ale politicii imperiale până la căderea Imperiului. De asemenea, Imperiul şi-a constituit o clientelă din vasali: arabii din Siria şi Yemen, barberii din Africa de Nord, lazii şi tzanii de la hotarele Armeniei, herulii, gepizii, lombarzii, hunii de la Dunăre până la suveranii franci din îndepărtate Gallie unde, în biserici, se făceau rugăciuni pentru împăratul roman.

Constantinopolul, în care Iustinian I primea deosebit de bine pe suveranii barbari, apărea ca o adevărată capitală a lumii. Dar, în ultimii ani ai domniei, împăratul îmbătrânit a lăsat să se dezorganizeze instituțiile militare şi nemaiavând bani pentru liniştirea barbarilor - ei au devenit tot mai amenințători. Este adevărat că atunci când armata a fost puternică nu era nevoie de o diplomație deosebită iar atunci când armata a slăbit, nici argumentele diplomației n-au mai fost convingătoare.

4. Măsuri interne de consolidare a statului

Iustinian I a depus o constantă strădanie pentru apărarea teritoriului țării. În acest scop se impunea de urgență realizarea unei reforme administrative. Justiția, datorită obscurității şefilor, era mediocră şi arbitrară. Administrația era venală şi coruptă iar una din cele mai grave urmări ale acestei situații era că impozitele se strângeau greu. Iustinian I avea înclinații spre ordine, dorință de centralizare

administrativă şi grijă faţă de binele public, astfel că nu putea tolera starea internă pe care o moştenise. Pentru marile sale planuri avea nevoie de foarte mulţi bani. El a iniţiat, deci, o dublă reformă. Pentru a da Imperiului „legi sigure şi indiscutabile”, a încredinţat ministrului său, Trebonian, realizarea unei mari opere legislative. O comisie formată din zece specialişti, reunită în 528, a strâns, clasificat şi sistematizat principalele decrete imperiale promulgate după domnia lui Hadrian (117-131). Este vorba, în special, de unele coduri legislative întocmite în timpul lui Diocleţian; **Codex Gregorianus** şi **Codex Hermogenianus** precum şi **Codex Theodosianus.** A rezultat **Codex Iustinianus** publicat în 529 şi din care s-a scos o nouă ediţie în 534. A urmat apoi realizarea tot de către o comisie, a **Digestelor** şi **Pandectelor** în care, începând cu anul 530, au fost strânse toate hotărârile juriştilor din secolele II şi III, operă uriaşă, încheiată în 533. **Institutele** rezumau într-un manual pentru studenţi, principiile noului clrept. În sfârşit, o culegere a ordonanţelor (**Novelle**) publicate de Iustinian I între 534 şi 565, completau impozantul monument rămas sub numele de **Corpus juris civilis**. Rezultă din această uriaşă operă legislativă ideea de stat şi teoria absolutismului imperial dublate de o puternică influenţă e spiritului creştin în dreptul privat.

Această mare operă legislativă a stat la bazele învăţământului juridic organizat pe noi principii la Constantinopol, Beirut şi Roma.

Cu toate greşelile inerente, cu toată graba care a dat naştere la repetări şi contradicţii, cu tot modul stângaci în care au fost reformulate capodoperele dreptului roman, aceasta a fost o foarte mare operă, una dintre realizările capitale ale istoriei umanităţii. Dacă în Evul Mediu dreptul lui Iustinisn a furnizat puterii imperiale fundamentele sale absolutiste, pentru Occident a contribuit la ideea de stat şi a elucidat principiile organizării sociale. Un element important l-a constituit faptul că în rigoarea bătrânului drept roman a introdus principii creştine şi, prin aceasta, elemente până atunci necunoscute: moralitatea publică şi umanismul.

Pentru a reforma administraţia şi justiţia, Iustinian I în 537 a promulgat două mari ordonanţe prin care impunea funcţionarilor noile sale pretenţii, cerându-le, în primul rând, o scrupuloasă onestitate în raporturile cu supuşii. A abolit cumpărarea

funcțiilor. A reorganizat administrarea justiției şi poliția capitalei. A dat un mare avânt în tot Imperiul lucrărilor publice punând să se construiască drumuri, poduri, apeducte, băi, teatre, biserici şi a refăcut magnific Constantinopolul parțial distrus de răscoala din 532.

În 554, Iustinian a promulgat **Pragmatica Sancțiune** prin care a reorganizat teritoriul Italiei alipite Imperiului. Cu această ocazie au fost repuse în drepturi vechile instituții, incompatibile cu realitățile secolului al Vl-lea. A fost restabilit sclavagismul şi ordonată reîntoarcerea colonilor şi sclavilor eliberați de regele ostrogot Totila.

Au fost încurajate industriile. În timpul lui Iustinian I, doi călugări au adus din China, pe la 552-554, secretul mătăsii care a permis apoi Siriei s-o fabrice, salvând Bizanțul de importul acestei importante țesături.

Totuşi, cu toate bunele intenții ale împăratului, reforma administrativă a eşuat. Povara extraordinară a cheltuielilor, necesitatea permanentă de bani, au statornicit o tiranie fiscală atroce, care a dus, Imperiul la mizerie şi l-au ruinat.

5. Politica religioasă

Ca aproape toți împărații care, după Constantin cel Mare s-au urcat pe tron, Iustinian I s-a preocupat de Biserică din rațiuni de stat mai mult decât din plăcerea de dispute teologice. Concepția sa cu privire la relațiile dintre Biserică şi Stat a fost clar formulată în Novella a VI-a: „*Două mari daruri s-au dat oamenilor prin grația divină: preoția şi autoritatea statului* ***(sacerdotium et imperium).*** *Preoția poartă grijă de cele duhovniceşti iar cealaltă îngrijeşte de cele pământeşti; amândouă având aceeaşi origine, sunt podoabele vieții omeneşti*". Acest text consacră nu numai principiul simfoniei dintre cele două puteri dar, extrapolat, şi rolul deosebit pe care trebuie să-l joace împăratul în acest raport.

Pentru a-şi dovedi zelul întru cele ale credinței, a combătut deschis pe eretici ordonând, în 529, închiderea Universității din Atena unde mai funcționau, pe ascuns, câțiva profesori păgâni. Tot acum a luat măsuri împotriva unor aristocrați şi a altor persoane care se făceau vinovate de practicarea în secret a ritualilor păgâne. Dacă refuzau să se inițieze în doctrina creştină şi să se boteze, aceştia erau exilați şi li se

confiscau toate bunurile. Iustinian I a întărit legile împotriva maniheenilor, montaniştilor, evreilor şi a samarinenilor.

Pentru a-şi asigura succesul acțiunilor în Occident, Iustinian I a avut nevoie să mențină buna înțelegere cu papalitatea. Pentru a restaura în Orient unitatea politică şi morală, ar fi trebuit să apere pe monofiziți, mai numeroşi şi mai puternici în Egipt, Siria, Mesopotamia şi Armenia. Între Roma care îi cerea condamnarea ereticilor separatişti şi Teodora care îl sfătuia să se întoarcă la politica de unitate a lui Zenon şi Anastasie, nehotărârea lui Iustinian I a făcut să se mențină, chiar sub semnul incertitudinii, un Imperiu amenințat din toate părțile.

Pentru a fi pe placul Romei, a convocat un sinod local la Constantinopol, în 532-533 pentru a împăca pe ortodocşi cu monofiziții. Fiecare partidă, ortodoxă şi monofizită, a fost chemată să trimită câte şase episcopi. Lucrările s-au desfăşurat la scurtă vreme după răscoala Nika. Rezultatul a fost negativ nereuşindu-se împăcarea celor două tabere deşi Iustinian I în persoană a ținut să fie de față la şedința a treia. Un nou sinod s-a deschis la 2 mai 536, tot la Constantinopol, Iustinian, dezamăgit de rezultatele primului, dorind pe această cale să ia unele măsuri împotriva monofizitismului. Aici s-a hotărât depunerea patriarhului Antim al Constantinopolului (535-536) acuzat de erezie. Hotărârile luate aici loveau căpeteniile monofiziților cu care Iustinian a încercat până atunci să realizeze discuții teologice spre a-i atrage la Ortodoxie. Cei condamnați trebuiau să se abțină de la orice fel de prozelitism: să nu boteze şi să nu pregătească Sfânta Cuminecătură dându-o cuiva, să nu răspândească învățăturile lor eronate nicăieri. Trebuiau să predea ortodocşilor toate bunurile de care dispuneau: biserici, case, pământuri. Patriarhul Teodosie al Alexandriei a fost exilat iar Sever de Antiohia a trebuit să ia calea pribegiei.

Se pare însă, că pentru a fi pe placul Teodorei, i-a lăsat pe monofiziți să-şi reconstituie propria Biserică. În 543, Iacob Baradai, episcop de Edessa, reuşeşte să dea o organizare Bisericii monofizite din Asia Mică, Siria şi Egipt, al cărei conducător a devenit, din 550, Pavel, patriarhul de Antiohia. După numele întemeietorului ei, Biserica s-a numit iacobită.

În 553, prin edict imperial a fost convocat **Sinodul al V-lea ecumenic** la Constantinopol, care a încercat să realizeze o împăcare între ortodocşi şi monofiziţi prin condamnarea celor trei adepţi ai nestatorianismului: Teodor din Mopsuestia, Teodoret din Cyr şi Ibas din Edessa. A fost o continuare a clarificărilor începute în 543. Ea a rămas în istorie sub numele de **disputa celor trei capitole.** Condamnarea lor n-a adus linişte în Imperiu, ea contribuind şi mai mult la separarea religioasă a provinciilor din Apus de cele din Răsărit.

Iustinian I nu s-a lăsat copleşit de această nereuşită şi a încercat să găsească o formulă de pace care să mulţumească pe toată lumea. În acest sens a considerat că **doctrina afartodochetă** poate aduce o rezolvare a disputelor. Potrivit acestei doctrine, care era o formă de monofizitism extrem, corpul Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat cât şi la suferinţă. În 564 el a proclamat prin edict afartodochetismul ca fiind o doctrină ortodoxă şi a cerut episcopilor să o recunoască. Aceştia însă au refuzat. Puţin mai târziu, Iustinian I a murit.

O preocupare permanentă a împăratului a fost reformarea Bisericii. Au fost promulgate legi care să combată simonia**,** pentru a promova alegerea ca episcopi a persoanelor celor mai vrednice, Iustinian I a arătat o grijă deosebită faţă de mănăstiri considerându-le deosebit de necesare în viaţa statului. El a dat legi de reglementare a statutului acestora punând accent pe viaţa în comun (chinovitică), obligând pe călugări să trăiască în mănăstiri, sub conducerea egumenului. Era împotriva călugărilor cerşetori şi a limitat chiar numărul anahoreţilor (a sihaştrilor). A luat măsuri împotriva mănăstirilor mixte, de bărbaţi şi femei, destul de numeroase încă pe vremea sa. Călugării erau obligaţi să rămână fideli opţiunii lor iniţiale. Cel ce abandona mănăstirea trebuia dus înapoi cu forţa iar dacă o părăsea din nou, era trimis în armată fară să mai poată beneficia de bunurile şi de situaţia sa juridică anterioară.

Iustinian I a fost şi un mare ctitor de biserici**.** În vremea sa se întâlnesc toate tipurile de construcţii în acest domeniu dar, tot mai evident, a fost perioada tranziţiei de la tipul bazilicii de pe vremea lui Constantin cel Mare spre cel poligonal care va da trăsătura specifică arhitecturii eclesiastice bizantine. Au apărut bazilici ca San Apollinare Nuovo din Ravenna sau Sf.Demetrius din Tesalonic, biserici cu plan

poligonal, cum ar fi cea cu hramul Sf.Serghios şi Bacchos din Constantinopol ori San Vitale din Ravenna, construcții cu planul în formă de cruce, cu cinci cupole, cum a fost biserica Sf.Apostoli sau Sfânta Sofia, ridicată între 532 şi 537 de către Anthemios din Tralles şi Isidor din Millet. Ridicată la început de Constantin cel Mare sub forma unei bazilici obişnuite, cu şarpantă de lemn, Teodosie al II-lea i-a adus ample modificări, poate chiar una totală. Iustinian n-a ținut seama de ele şi a dispus construirea unei biserici noi, boltite, de dimensiuni cu totul neobişnuite, care n-a mai fost repetată apoi niciodată. Se spune că, la terminarea uriaşei lucrări, cu ocazia sfințirii, Iustinian ar fi exclamat: „*Slavă Ție Doamne, care m-ai găsit vrednic să desăvârşesc o asemenea lucrare. Te-am întrecut Solomoane*".

Cu toată vehemența acțiunilor îndreptate împotriva adversarilor săi, Iustinian I n-a reuşit să obțină rezultatele scontate. Politica de unitate şi toleranță pe care Teodora a sugerat-o soțului ei a fost, fără îndoială, înțeleaptă. Dar nehotărârea lui Iustinian I de a se posta de o parte sau de alta au determinat ca toate bunele intenții să aibă un alt efect determinând o recrudescentă a tendințelor separatiste în Egipt şi Siria, impulsionând exaltarea urii diferitelor etnii împotriva Imperiului. Erezia monofizită a fost un pretext pentru mişcările etnice locale de a se izola de Imperiu şi de Biserica Ortodoxă. Aşa s-au născut apoi trei mari Biserici monofizite: Biserica monofizită coptă a Egiptului de care depinde şi Biserica monofizită abisiniană, Biserica iacobită siriană şi Biserica armeană gregoriană.

7. Succesorii lui Iustinian I (565-610)

Apreciată în ansamblul ei, domniei lui Iustinian I nu i se poate contesta grandoarea şi nici prestigiul fără egal pe care acesta l-a dat monarhiei. Dar rămâne o întrebare, dacă această grandoare n-a fost cumva una mai mult aparentă decât reală şi dacă acest uriaş efort care a frânat evoluția naturală a Imperiului de Răsărit epuizându-l datorită ambițiilor excesiva n-a produs, în general, mai mult rău decât bine Imperiului (Ch.Diehl).

Perioada anilor 565-610 a constituit una din cele mai grele din istoria Imperiului, caracterizată prin anarhie, mizerie, tulburări sociale de tot felul. Ioan de Efes, istoricul lui Iustin al II-lea, scria că sunt semnele unui apropiat sfârşit al lumii.

Succesorii lui Iustinian I au fost Iustin al II-lea (565-578), Tiberius al II-lea (578-532), Mauricius (532-602) şi Phocas (602-610). Dintre aceştia cel mai vrednic a fost Mauricius, un militar energie. De asemenea, soția lui Iustin al II-lea, Sofia, o femeie energică a jucat un rol important în treburile statului, asemuită fiind în multe privințe cu Teodora.

Cele mai mari probleme care au trebuit să fie rezolvate în politica externă au fost: amenințarea persană, presiunea slavilor şi avarilor în Peninsula Balcanică şi cucerirea Italiei de către longobarzi.

Iustin al II-lea a refuzat să mai plătească tribut perşilor bazându-se pe un nou factor de politică externă: apariția turcilor. Aceştia au ocupat teritoriul cuprins între China şi Persia considerând statul persan principalul lor inamic. O solie turcă a sosit la Constantinopol după efectuarea unui drum foarte lung fiind primită cu deosebite onoruri în capitala Imperiului. S-a abordat problema unei posibile alianțe şi, ca un element ce merită a fi reținut, turcii s-au oferit să intermedieze comerțul cu mătase între China şi Bizanț, fără a trece prin Persia. Acest gând îl avusese şi Iustinian I dar el preconiza o rută maritimă prin sud, în timp ce turcii propuneau una pe uscat, prin nord.

În cele din urmă nu s-a ajuns la realizarea nici a acestui proiect şi nici la o alianță militară efectivă împotriva perşilor căci în 570 invadarea Italiei de către longobarzi a întors atenția Imperiului bizantin spre Occident.

În anul 568 longobarzii au părăsit Pannonia şi, sub conducerea lui Alboin, au pătruns în Italia, slab apărată de Imperiu. A început o extindere lentă a acestora în nordul peninsulei. Au căzut, unul după altul, importante oraşe între care Milan (septembrie 569) şi Pavia (574), aceasta din urmă devenind capitala noului regat. În fața acestei situații, succesorii lui Iustinian I s-au mărginit să organizeze o puternică defensivă prin crearea exarhatelor de Africa şi de Ravenna. Se pare că această

instituție a exarhatului a stat la baze viitoarelor **theme** (provincii militaro-civile) în care va fi împărțit Imperiul începând din veacul al VII-lea.

Bizantinii şi-au propus apoi să-şi îndrepte atenția spre Orient şi să ia față de duşmanii monarhiei o atitudine fermă. Datorită măsurile întreprinse pentru a reorganiza armata, în 572 a început războiul cu perşii. După câteva mici succese, soarta războiului s-a schimbat însă. Perşii au reuşit să cucerească redutabila cetate Dara, construită în timpul lui Iustinian I şi considerată o perfecțiune în domeniul fortificațiilor. Vestea căderii cetății a avut asupra lui Iustin al II-lea un efect profund care i-a şubrezit şi mai mult sănătatea mintală. Un armistițiu de un an cu perşii a fost intermediat de soția lui Iustin, Sofia, în schimbul unei sume apreciabile. Războiul în sine a durat până în 591 terminându-se în cele din urmă, cu victoria trupelor imperiale şi cedarea Armeniei persane către Bizanț.

Succesele militare deosebite ale bizantinilor în Orient se datorau lui Mauricius, noul comandant al forțelor imperiale de aici.

În Peninsula Balcanică, în 582, avarii cuceresc cetatea Armium de pe râul Sava şi hanul Baian, căpetenia lor, îşi stabileşte reşedința aici. Arabii şi slavii au devastat cu cruzime peninsula, cucerind cetățile de la Dunăre, asediind Tesalonicul (584), amenințând Constantinopolul (591) şi începând să se aşeze cu intenții de durată. Dar, în cele din urmă, războiul a luat o turnură favorabilă Bizanțului care a împins duşmanii în afara frontierelor, până la Tisa (601).

În problemele religioase, Iustin al II-lea ca şi urmaşii săi, au dovedit aceeaşi strădanie de apărare a Ortodoxiei în fața ereziei monofizite mergând, uneori, până la persecuții. Acesta a făcut să se continue procesul început în timpul lui Iustinian I şi a dus la îndepărtarea populației din răsărit de ideologia Imperiului, alimentând pericolul secesiunii.

Raporturile cu papalitatea au fost şi ele încordate. Energicul papă Grigore cel Mare (590-604) vroia să-şi impună autoritatea asupra tuturor Bisericilor din Răsărit. El i-a reproşat patriarhului Ioan Postitorul (582-595) că şi-a atribuit titlul de „ecumenic”. De fapt acest titlu i-a fost acordat încă de către Iustinian I patriarhului Epifanios (520-535) pe care, într-o scrisoare, l-a numit „*prea sfințitul şi prea*

fericitul arhiepiscop şi patriarh ecumenic". Nici Epifanios şi nici cei ce i-au urmat nu au căutat însă să obţină pe baza acestui titlu de onoare un drept de jurisdicţie şi nu l-au folosit ca mijloc de a dobândi privilegii reale. Un motiv de amestec al papei în treburile Bizanţului a fost şi edictul dat de Mauricius care interzicea intrarea în cinul monahal a funcţionarilor, curtenilor şi soldaţilor înainte de a-şi achita datoriile. Protestul pontifului roman dovedea strădaniile acestuia de a se erija în păzitorul suprem al disciplinei creştine.

Domnia lui **Mauricius** a ocupat un loc important în procesul de trecere de la un Imperiu romano-bizantin la unul bizantin propriu-zis. Bun general şi foarte bun administrator, cu toate calităţile sale reale, datorită politicii economice rigide pe care a dus-o a fost destul de nepopular. În timpul său, în 586-587, o coaliţie avaro-slavă a invadat provinciile europene ale Imperiului. Avarii au fost zdrobiţi lângă Adrianopol. Cu prilejul unei retrageri a armatei romano-bizantine comandate de Comentiolus, în cursul unui marş de noapte, potrivit afirmaţiei lui Teophanes Mărturisitorul, un soldat ar fi rostit cuvintele „ **torna, torna, fratre**", considerate de unii specialişti ca dovadă a existenţei unei limbi romanice orientale iar de alţii, ca fiind cea mai veche urmă de limbă străromână.

După încheierea războiului cu perşii (591), Mauricius şi-a concentrat toate forţele asupra frontului avaro-slav, sub comanda unui bun general, Priscus. Planurile au fost însă compromise de o răscoală de la Dunăre, din 602.

Că ideea imperiului universal nu a fost abandonată reiese şi din testamentul lăsat de Mauricius (597). El a împărţit ţara în două. Partea de răsărit, cu capitala la Constantinopol este lăsată fiului său Teodosiu, în timp ce Italia şi Africa, cu centrul la Roma, fiului mai mic, Tiberiu.

În 598, Priscus, readus în fruntea armatei, zdrobeşte pe avari, apoi despresurează Tomisul din Dobrogea. Nu-i poate însă împiedica pe năvălitori să ajungă până sub Constantinopol. În 601, o nouă campanie victorioasă a lui Priscus pornită din Singidunum (Belgradul de pzi), alungă pe Baian dincolo de Tisa. Dar Priscus este înlocuit din nou la comandă cu Petru, incapabilul frate al lui Mauricius şi acţiunea este compromisă. Un an mai târziu, slavii străpung limesul danubian în

valuri, pătrund în Peninsula Balcanică până în Macedonia şi la Marea Adriatică, schimbând pentru totdeauna structura demografică a peninsulei.

Mauricius ordonă forțelor de pe Dunăre să treacă la nord şi să ierneze acolo. Trupele refuză executarea ordinului, se răscoală şi proclamă ca împărat pe centurionul Phocas, un trac romanizaț care, în fruntea oştilor sale, porneşte împotriva Constantinopolului. Aici. Mauricius nedispunând de forțele necesare a apelat la milițiile demelor care, nemulțumite de el, îşi dau mâna şi îl alungă. **Phocas** a fost primit triumfal la Constantinopol. Mauricius a fost ucis cu întreaga familie, după care sângerosul împărat a început seria răzbunărilor îndeosebi împotriva marii aristocrații. Curând toate categoriile sociale s-au ridicat împotriva lui. Noul împărat nu s-a putut menține decât prin teroare (602-610), ducând monarhia la ruină. Regele perşilor, Chosroes II s-a angajat să-l răzbune pe Mauricius a reluat războaiele, astfel că perşii cuceriră Mesopotamia, Siria, Asia Mică. În 608 ei erau în Calcedon, în apropierea Constantinopolului.

Singura atitudine favorabilă față de împărat venea din partea Romei. Phocas în politica religioasă a dat un pas înapoi în fața ofensivei papalității. Atitudinea sa binevoitoare față de Roma a atins un punct culminant într-o scrisoare adresată papei Bonifacius al III-lea, în 607, în care se spunea că „*Biserica apostolică a Sf.Petru este cap al tuturor Bisericilor*" (caput omnium ecclesiarum). Această recunoaştere, la care se adăuga cedarea de către împărat a Panteonului din Roma papalității, a fost răsplătită prin ridicarea unei coloane în Forum, cu o inscripție ce glorifica pe tiranul bizantin. În interiorul țării revoltele şi conspirațiile se succedau în lanț. Imperiul avea nevoie de un salvator şi acesta a venit din Africa.

În 610, Heraclius, fiul exarhului din Cartagina, 1-a înlăturat pe Phocas şi a pus bazele unei noi dinastii. După o jumătate de secol de frământări, Bizanțul şi-a găsit, în sfârşit, liniştea. În acest timp, imperiul şi-a revenit la, tradiționala comuniune ca Orientul, dovedind, o dată în plus, că tot ceea ce realizase Iustinian I nu fusese decât o încercare sortită să nu fie viabilă. Procesul de întoarcere cu fața spre Orient care a început deja pe vremea lui Constantin cel Mare nu mai putea fi oprit.

Anul 610 poate fi considerat ca an de încheiere a perioadei romano-bizantine în istoria Imperiului.